

mijn *streek*

2023

NUMMER 3

MERKWAARDIG VERHAALD

**'SLAAT HEM OP DEN KOP,
DAN HINKT HIJ NIET'**

THEMA

De oorlog van Nicolaas Werrij

PORTRET

NSB-arts dr. Victor Winters
uit Bleijerheide

HISTORISCH ACTUEEL

Wat maakt geschiedbeoefening
actueel?

Behoud van erfgoed van de mijnen

Colofon

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen en Brunssum. Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder schriftelijke toestemming van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'
Opbraakstraat 62, 6432 BP
Hoensbroek.
Tel. 06-29518257.
E-mail:
redactie@MijnStreek-Parkstad.nl
website: www.MijnStreek-Parkstad.nl
Bankrekening:
NL 86 INGB 0002 0699 07
(BIC: INGBNL2A) t.n.v. Het Land van Herle, Heerlen

Bestuur: W. Terpstra, voorzitter,
drs. A. Quaedackers, secretaris;
H. Otten, penningmeester; P. Borger;
R. Braad; mr. ir. J. Smeets.

Redactie: R. Braad, hoofdredacteur;
drs. K. Linders, redactiesecretaris;
drs. A. Quaedackers, eindredacteur;
drs. J. Dohmen; dr. F. Gerards;
F. Patelski; J. Reinaerts; drs. D. Smeets-Habets.

Richtlijnen voor de auteurs:
Artikelen kunt u per post of liever per mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN: 2468-6166
Jaargang 8 – 2023

Verschijnt driemaandelijks.
Abonnementen per jaar à € 23,00 of € 22,00 bij automatische incasso.
Looptijd van een abonnement is uitsluitend per kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers van dat jaar nageleverd.
Prijs van dit nummer: € 6,50
excl. porto- en verpakingskosten.

Vormgeving: Lieke Boumans-Willems
Druk: CPF XL Communication,
Landgraaf

In onze regio horen we vaak de klacht dat het erfgoed van de 75-jarige moderne mijnbouwgeschiedenis uit beeld is verdwenen. Van de industriële bouwwerken zijn in Parkstad twee schachten bewaard, een paar gebouwen van de Ondergrondse Vakschool, enkele muren die het mijnterrein afbakenden, twee watertorens en het lijkenhuisje bij de voormalige Staatsmijn Wilhelmina, nu de gedachteniskapel voor omgekomen mijnwerkers. Toch kom je overal nog ander erfgoed tegen zoals kolenwagentjes, een kolenschaaf, mijnlampen op vensterbanken en standbeelden die herinneren aan de 'koempel' van weleer.

Wat verder rest zijn enkele directie- en beambtenwoningen die de mijnen of de bazen zelf bouwden en woningen bestemd voor de huisvesting van hun werknemers in vele, verspreid liggende kolonieën gebouwd door de bouw bureaus van de mijnen en woningcorporaties. Deze woninggroepen zijn inmiddels vaak meer dan 100 jaar oud en nodig aan verduurzaming en renovatie toe, zeker als de doelstelling om te kunnen verwarmen zonder fossiele grondstoffen gehaald moet worden en de huizen in 2030 energielabel B of nog beter -label A zouden moeten hebben. Het aantal originele mijnwerkersbuurten in de mijnstreek is al zeker gehalveerd. De meeste zijn vervangen door nieuwbouw.

Buurten in de regio zijn aangewezen als beschermd stadsgezicht. Toch is het dan de vraag of dat garantie biedt voor het behoud van dit belangrijke erfgoed. Neem een buurt als de 'Oude Egge' in Brunssum. Weliswaar is er een bijzondere prestatie geleverd door – na algehele afbraak – de buurt geheel conform de stedenbouwkundige indeling en (nagenoeg) overeenkomstig de architectuur van Jan Stuyt te herbouwen, de vraag blijft of dat inderdaad onder behoud van erfgoed moet worden verstaan. Qua beeld en sfeer is dat wel zo, zeker ook omdat door de architect in de loop der tijd verdwenen elementen zijn teruggebracht, maar is behoud niet eerder behoud van het origineel? Van een oude oorkonde maak je toch ook geen kopie om vervolgens de oude weg te gooien?

Gelukkig is er nieuw besef bij de woningcorporaties voor behoud van erfgoed. Er zal de komende tijd gestudeerd worden op wat de belangrijkste woningen zijn om te behouden. Maar toch: de eerst gebouwde mijnwerkersbuurt van Ons Limburg in Hoenbroek moet er toch aan geloven en zal worden herbouwd, grotendeels in de stijl van de architect weliswaar. Hopelijk vergaat het andere buurten, zoals de oudste in Heerlen (Musschemig), Kerkrade (De Hopel) en Landgraaf (Leenhof) niet net zo.

In dit nummer nemen we u weer mee naar verhalen over onze regionale geschiedenis, ook erfgoed van het verleden!

Roelof Braad
hoofdredacteur

NB: door onvoorziene omstandigheden valt dit nummer later in uw brievenbus dan u gewend bent. We hopen op uw begrip voor ons vrijwilligerswerk.

INHOUD

Thema

- 4 De oorlog van Nicolaas Werrij
Frans Werrij

Portret

- 11 NSB-arts dr. Victor Winters uit Bleijerheide
Marcel Krutzen

Merkwaardig verhaal(d)

- 20 'SLAAT HEM OP DEN KOP, DAN HINKT HIJ NIET'
Over mishandelingen met zware knuppels en sierstokken in de 18de eeuw
Frans Gerards

Historisch actueel

- 27 Wat maakt geschiedbeoefening zo interessant, zo economisch verantwoord en zo actueel?
Lei Heijenrath

Uitgelicht

- 33 Hoensbroekse Straatnamen
Günter Breuer
- Jos Pelzer, 'een goed leider' van de Katholieke Mijnwerkersbond
Loek Kreukels
- Facetten uit de geschiedenis van het Land van Rode III
Frans Gerards

Aangestipt

- 40 Koos Linders, Funs Patelski, Frans Gerards en Anita Quaedackers

FRANS WERRIJ

Ir. Frans Werrij is gepensioneerd wiskundige en datawetenschapper en vooral geïnteresseerd in microgeschiedenis

De oorlog van Nicolaas Werrij

Inleiding

Op 11 mei 1945 werd mijn vader Nico(laas) Werrij, afkomstig uit het Limburgse mijnwerkersdorp Kerkrade, gearresteerd in Vlagtwedde (Groningen). Hij had zich daar zelf aangegeven bij de plaatselijke autoriteiten en bekende o.a. lid te zijn geweest van de NSB. Hoe hij aan het einde van WO II in Oost- Groningen belandde en welke gebeurtenissen hieraan voorafgingen, wordt in deze bijdrage beschreven.

Verantwoording

Mijn belangrijkste bron is zijn dossier bij het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR).¹ Ook zijn er brieven, verklaringen, verhalen, foto's en twee personeelskaarten van de steenkolenmijn Willem-Sophia bewaard gebleven.² Van zijn oorlogsverhaal werd nooit een geheim gemaakt. Voor de historische context heb ik vooral geput uit het standaardwerk van dr. Lou de Jong.³ Voor persoonlijk, lokaal en regionaal feitenmateriaal heb ik gebruikgemaakt van het Gemeentearchief Kerkrade en van historische nieuwsmedia zoals kranten en tijdschriften via Delpher.⁴ Het verhaal geeft een onverwachte inkijk in politieke, economische en sociale aspecten van de geschiedenis van de mijnstreek die, vanwege hardnekkige taboes, nauwelijks beschreven zijn.⁵

De beschuldigingen

Tegen Nico werd onderstaande lijst van beschuldigingen opgemaakt:

1. Lid NSB vanaf 21 juni 1940 onder stamboek-

nummer 100262 tot het einde van de bezetting.

2. Vanaf juli 1943 werkzaam bij Nederlandse Arbeidsdienst (NAD) waarvan hij het uniform droeg.
3. Colporteerde met VoVa (Volk en Vaderland) en de Zwarte Soldaat.
4. Collecteerde voor WHN (Winterhulp Nederland) en Frontzorg.
5. Lid WA onder WA-no. 764.
6. In 1942 bevorderd tot konstabel en later wachtmeester bij WA.
7. Ging met de NAD in juli '44 naar Polen en heeft daar enkele dagen op het land gewerkt.
8. Werd in augustus '44 als onderopzichter bij de NAD in vaste dienst aangesteld en was bewapend met een pistool. Was gelegerd in Dwingeloo bij Assen en nadien in Vlagtwedde.
9. Werd naar Duitsland gebracht om daar ingezet te worden doch heeft dit geweigerd.
10. Werd ziek en is in Holtrop te Duitsland achtergebleven tot de capitulatie in mei.

De jaren tot aan de oorlog

Nico Werrij werd geboren op 20 februari 1920 als jongste kind van Mathijs Werrij (Kerkrade 1880) en Agnes Bremen (Kerkrade 1884), die op dat moment woonden in de Einderstraat 19 in Kerkrade. Mathijs had in zijn jonge jaren op bovenregionaal niveau bekendheid gekregen als wielrenner. Agnes stamde uit een in het dorp goed bekendstaande, welvarende familie.⁶ Het gezin Werrij-Bremen telde in 1920 vier kinderen: Frans (1908), Mia (1914), Hub (1918) en Nico.

Het persoonsbewijs (PB) van Nico Werrij. Het PB werd op instigatie van de bezetter ingevoerd, maar door de Nederlandse ambtenaar Sjaak Lentz ontworpen als 'het beste PB van bezet Europa'. Een bestaande foto is gespiegeld (!) afgedrukt ten behoeve van dit PB.

Eerder waren twee kinderen jong gestorven. Mathijs dreef op het genoemde adres een rijwielhandel annex werkplaats 'met krachtbedrijf' voor rijwielen, motoren en automobielen en Agnes voerde voor eigen rekening en risico opdrachten uit als naaister/coupeuse.⁷ Mathijs werd ziek en op 22 december 1921 volgde gedwongen opname in Venray.⁸ Hij zou daar worden verpleegd tot aan zijn dood in 1954. Wat hem precies mankeerde is onbekend.⁹ Vanwege het inkomensverlies verviel Agnes snel tot armoede en moest zij verhuizen naar het adres Einderstraat 77. De verpleegkosten voor Mathijs werden betaald door de gemeente Kerkrade.

School en Opleiding

Nico bezocht de Lambertusschool aan de Wijngracht in het dorp Kerkrade en hij begon daar ook aan de MULO.¹⁰ Zodra dat wettelijk was toegestaan ging hij op veertienjarige leeftijd als leerjongen aan de slag bij de carrosseriefabriek Van Well & Goerke aan de Benzenraderweg in Heerlen.¹¹ Hij leerde er het vak van smid-bankwerker (met als specialisatie carrosseriebouw). Toen hij zijn opleiding afsloot – zeer waarschijnlijk in de zomer van 1937 – werd hij ontslagen omdat er onvoldoende werk was voor een volleerde carrosseriebouwer.¹² Na zijn ontslag was hij langere tijd werkloos.

Werkloosheid en invloed fascisme

In datzelfde jaar werd Agnes lid van de Nationaal Socialistische Beweging NSB, naar eigen zeggen voor 'sociale verbetering'.¹³ In zijn dissertatie geeft dr. S.Y.A. (Sjoerd) Vellenga een analyse van katholiek Zuid-Limburg en het fascisme.¹⁴ De kracht van de katholieke organisatie noemt Vellenga één der belangrijkste remmen op de radicalisering en dan met name de actieve zielzorg. Agnes' relatie met de R.K. Kerk was gespannen: ergens in de jaren dertig kreeg ze een intieme relatie met een rijwielhandelaar die zich na 1930 in de Einderstraat vestigde. Deze man was getrouwd, had een gezin en was niet katholiek. De relatie zou voortduren tot aan het overlijden van Agnes in 1965. Het is aannemelijk dat de kerk – door het veroordelen van Agnes' levenswijze – juist heeft bijgedragen aan haar radicalisering. Als belangrijke factor bij de verspreiding van het fascisme noemt Vellenga verder de positie van de middenstand en bij Agnes speelde daarenboven de bitterheid over het verloren bedrijf als gevolg van de ziekte van Mathijs.¹⁵ Nico werd in deze periode (1939) afgekeurd voor militaire dienst 'wegens struma'. In detentie verklaarde hij 'in 1940 – vóór de inval van de nazi's – door het Nederlands Arbeidsbureau in Duitsland tewerkgesteld te zijn als grensganger'. Hij ging aan het werk in het Duitse Würselen en het loon van 20 gulden per week viel zeker niet tegen.¹⁶

Afbeelding 2: In 1936 voor de firma CITO in Eindhoven gebouwde bus, waarvan het koetswerk mede door Nico is gemaakt. Collectie Transport.History.com geplaatst na voorafgaande toestemming.

De oorlogsjaren

Op 3 september 1939 verklaarden Engeland en Frankrijk nazi-Duitsland de oorlog als reactie op de aanval van de Duitsers op Polen een paar dagen eerder. Op 10 mei 1940 liep de nazi-oorlogsmachine België, Nederland en Luxemburg onder de voet en op 14 mei – na het bombardement op het centrum van Rotterdam – capituleerden de Nederlandse strijdkrachten. Deze gebeurtenis markeert het begin van de bezetting door nazi-Duitsland.

NSB

In navolging van zijn moeder werd Nico lid van de NSB. Deze politieke partij was in 1931 opgericht door haar leider Anton Mussert in de vorm van een stichting waarvan hij de enige bestuurder was. De NSB was autoritair, anti-parlementair, nationalistisch (zelf gebruikten ze de term 'vaderlandslievend'), anti-Belgisch en racistisch, maar aanvankelijk niet antisemitisch.¹⁷ Volgens dr. Lou de Jong was het 'een Nederlandse variant van het Italiaanse fascisme van Benito Mussolini' en leefden de genoemde denkbeelden vooral bij burgerlijke, veelal kleinburgerlijke Nederlanders. De NSB streefde verder een Groot-Nederland na, inclusief Vlaanderen, Zuid-Afrika en de kolonies, met een sterke regering zonder parlement en zonder onafhankelijke rechtspraak, maar met arbeidsplicht, een inkomen voor iedereen en een op de traditionele rolverdeling gebaseerde gezinspolitiek. De bezetter was er niet van overtuigd dat de NSB een – in hun ogen – zuiver nationaal-socialistische politiek voorstond. Maar naarmate de bezetting voortduurde namen de concessies

Agnes Werrij-Bremen (collectie fam. Werrij)

die Mussert aan de bezetter deed toe.¹⁸ De dagelijkse fietstochten naar het werk dwars door het Wormdal tussen Kerkrade en Würselen vielen Nico al snel zwaar. Hij zag kans om op eigen kracht een andere baan te vinden bij 'Nähmaschinenadel-Fabrik Schmetz' in Herzogenrath, dicht bij de grens op ongeveer 3 fietskilometers van de Einderstraat. Hij kon er ook nog iets

meer verdienen. Dat was een meevaller want hij was inmiddels hoofdkostwinner op Einderstraat 77. Bij Schmetz bouwde hij zweefvliegtuigen waardoor het bedrijf 'Kriegswichtig' was.¹⁹

WA

Op 28 augustus werd Nico ook lid van de Weer-Afdelingen (WA) van de NSB, vaak de knokploeg van de NSB genoemd, maar intern gezien werd als partijpolitie. Nico verklaarde *'zich bij de NSB/WA te hebben aangesloten voor een betere toekomst, door de langdurige werkloosheid en het kostwinnerschap voor zijn moeder'* en dat *'in de woning in de Einderstaat het portret van Mussert aan de muur hing'*. Als WA'er deed hij mee aan alle voorkomende activiteiten zoals de begrafenissen van de WA-leden Peter, Ton en Hans Pelzer.²⁰ Hij colporteerde, woonde vergaderingen bij, was op een zogenaamde landdag in Lunteren en op drie Limburgse Volksdagen van de NSB op kasteel Amstenrade van NSB-voorman Max Graaf de Marchant et d'Ansembourg.²¹ Hij was daar ook als wachtcommandant op 16 augustus 1942, toen NSB-leider Mussert de aanwezigen toesprak.²²

Begin 1942 was hij bevorderd tot konstabel. Hij volgde een 'leergang Waffen-SS' in de Van Hornekazerne te Weert en werd goedgekeurd als 'Schütze' (laagste rang) maar hij nam geen dienst. Eenmaal terug in Kerkrade leek hij zijn activiteiten binnen de WA en zijn werk voor Schmetz gewoon voort te zetten. In augustus 1942 bezocht hij de WA-kaderschool in Oud-Leusden en werd hij bevorderd tot wachtmeester (onderofficier). Eind 1942 werd hij dienstleider WA in Kerkrade en Spekholzerheide. Op 14 november 1942 sprak hij een woord van dank tijdens de opening van het nieuwe vendelkwartier in het gemeentehuis van Kerkrade.²³ In zekere zin was dit het hoogtepunt van zijn loopbaan bij de NSB en WA.

Keerpunt

Het uur van de waarheid voor Mussert was een bijeenkomst met Hitler in december 1942 op het 'Führerhauptquartier Wolfsschanze'. Mussert wilde van Hitler toestemming om een regering te vormen en garanties over de toekomst van Nederland als zelfstandige staat in het nieuwe Europa. Mussert was bereid om – in ruil daarvoor – Nederland te laten meevechten aan Duitse zijde,

Het leegstaande hoofdkantoor van Schmetz Nähmaschinen-fabrik Herzogenrath in 2021, kort nadat het bedrijf na 170 jaar naar Albstadt in Baden-Württemberg is verhuisd. (collectie fam. Werrij)

maar in plaats van toestemming kreeg hij van Hitler de wind van voren. Mussert slaagde erin deze nederlaag thuis enigszins te verbloemen maar voor zijn aanhangers was het een zware teleurstelling en betekende het feitelijk het einde van zijn politieke relevantie. Nico verklaarde in een handgeschreven briefje aan de leiding van de WA dat hij *'niet bereid is zich vrijwillig bij de Waffen SS of het legioen te melden en daarmee geen gehoor te willen geven aan de order van het Stafkwartier Afd.I/Org/82, dd. 2-3-'43'*. Deze weigering markeerde het einde van zijn activiteiten voor de WA en NSB. *'Tot einde 1943 heb ik gemeend dat Duitsland den oorlog zou winnen. Daarna zag ik dat dit niet meer mogelijk was.'*²⁴ *Zelf heb ik nooit leden aangeworven, gedurende de bezetting heb ik geen radio gehad, nooit gevlagd en ook geen vlag in mijn bezit gehad.'*²⁵ *Nooit heb ik deelgenomen aan politieke relletjes.'* Hij verklaart ten slotte met klem: *'Nimmer heb ik over personen geschreven. Ook heb ik nooit personen aangebracht bij Politie, Justitie of Duitse organisaties. Mijn houding is de hele bezettingstijd niet pro-Duits geweest.'*

In april 1943 werd hem werk als bankwerker aangeboden bij een Nederlandse mijn, maar zijn ontslag bij Schmetz werd geweigerd. Daarna bleef hij enkele weken – ongeoorloofd – weg van het werk in Herzogenrath. De Duitse politie maande hem zijn werk te hervatten, maar hij had zich ondertussen al bij de NAD aangemeld.

Nederlandse Arbeidsdienst (NAD)

De Nederlandse Arbeidsdienst (NAD) was de overheidsorganisatie die verantwoordelijk was voor de uitvoering van de dienstplicht voor arbeid, opgericht door Rijkscommissaris Seyss-Inquart. Medewerkers waren vrijgesteld van 'Arbeitseinsatz'.²⁶ Nico begon daar zonder ontslagpapieren van Schmetz. Hij volgde een kadertraining in het stafkwartier in Doorn en maakte daar kennis met Agnes Deckers uit Simpelveld met wie hij in 1947 trouwde. In juni 1944 vertrok Nico met de NAD naar Polen.²⁷ Op de treinreis door de Duitse industriestad Wuppertal maakten de verwoestingen door de vele bombardementen grote indruk op hem.²⁸ In Polen was hij maar vier weken. Weer terug in Nederland werd Nico belast met het opleiden van zogenaamde 'arbeidsmannen'.

Na 'Dolle Dinsdag' in september 1944 volgde een zeer turbulente tijd. Hij verklaarde *'dat veel van mijn mannen toen zijn ondergedoken, waaraan ik mijn medewerking heb verleend en ik inmiddels bekend stond als politiek onbetrouwbaar en anti-Duits.'*²⁹ Zijn groep werd de Duitse grens overgedwongen, waarna de kaderleden van de NAD onder druk werden gezet om de 'eed van trouw aan de Führer' af te leggen en zich terug te trekken in bepaalde vestingwerken om *'tot de laatste man te vechten'*. Nico verklaarde *'te hebben geweigerd die eed af te leggen en te hebben geprotesteerd tegen de handelwijze rondom het gedwongen en onder bedreigingen over de grens brengen van de arbeidsmannen.'*³⁰ Na verdere strubbelingen *'dreigde men mij neer te schieten als verrader of mij over te leveren aan de SD.'*³¹ Hierop werd Nico ziek en in Holtrop, een dorp in Ost-Friesland (ten noordoosten van de havenstad Emden) kon hij, nog steeds ziek, het einde van de oorlog afwachten.³² Op 11 mei 1945, na de capitulatie, ging hij op pad terug naar Nederland.

De jaren na de oorlog; bijzondere rechtspleging

Na de Tweede Wereldoorlog ondergingen ruim 300.000 Nederlanders de zogeheten bijzondere rechtspleging (BR).³³ Zij werden beschuldigd van samenwerking met de Duitse bezetter, het in dienst treden bij de vijandelijke krijgsmacht, verraad of NSB-lidmaatschap.

A.D. Belinfante schrijft hierover het navolgende.³⁴ Op initiatief van minister van Justitie H.A.M.T. Kolfshoten werd in het 'Besluit Politieke Delinquenten' uit het najaar van 1945 het begrip 'lichte gevallen' opgenomen.³⁵ Voor deze categorie moest buitengerechtelijke afhandeling door de Procureur Fiscaal (PF) mogelijk worden. Deze categorie werd in principe schuldig geacht maar de ondergane detentie werd als afdoende straf beschouwd.

Detentie 1945-1946

Na zijn arrestatie werd Nico in de zomer van 1945 op transport gesteld naar kasteel Hoensbroek. Hij liet zich in deze periode bijstaan door advocaat mr. J. Camps, advocaat en procureur in Heerlen.³⁶ Door het grote tekort aan arbeiders in de Nederlandse steenkolenmijnen werden er al snel voorstellen gedaan om mijnwerkers te werven onder de politieke gevangenen. De eerste mijn waar hiermee werd geëxperimenteerd is de Willem-Sophia in Spekholzerheide.³⁷

Nico meldde zich hiervoor aan en kon, dankzij zijn in Duitsland behaalde diploma, op 23 april 1946 aan de slag als ondergronds bankwerker. Hij werd hiervoor overgebracht naar een klein kamp van de 'Bewarings- en Verblijfskampen Mijnstreek' in Spekholzerheide, gevestigd in een voormalige openbare school. De gedetineerden gingen vrijwillig aan de slag in de mijn en begonnen hiermee – in eigen ogen – aan hun re-integratie en rehabilitatie. De detentie werd hiermee niet opgeheven. Om dit toch te bewerkstelligen schreef de eerdergenoemde advocaat ten minste tweemaal een verzoek.³⁸

Vrijlating

Op 26 oktober 1946 nam de Procureur Fiscaal in 's-Hertogenbosch het besluit om Nico mede op grond van de beschreven verzachtende omstandigheid *'langdurige werkloosheid die tot dienstneming heeft bewogen'* als 'licht geval' te erkennen en voorwaardelijk buiten vervolging te stellen.³⁹ Hij heeft dan anderhalf jaar in detentie doorgebracht. De Heerlense hoofdagent van politie Lodewijk Kockelkorn reikte het besluit op 31 oktober 1946 persoonlijk uit en Nico werd dezelfde dag nog vrijgelaten.

Overzicht Willem-Sophia en het dorp Spekholzerheide eind jaren '30. Het grote gebouw rechts van het midden bovenkant foto is de school die als kamp werd gebruikt. De lange straat die vandaar naar het midden links van de foto loopt was de meest waarschijnlijke route voor de dagelijkse mars van de gedetineerden naar en van de Willem-Sophia. Collectie: Nederlands Instituut voor Militaire Historie/Wikimedia Commons (fragment).

Terug op de Willem-Sophia

Op 25 november 1946 kon Nico weer aan de slag als 'vrije' bankwerker ondergronds op de Willem-Sophia. Na 3 maanden kreeg hij er een vast dienstverband en trouwde hij. In 1951 slaagde hij voor zijn houwersondiploma en bleef er uiteindelijk met zichtbaar plezier werken tot de definitieve sluiting van de mijn per 1 april 1970.

Nawoord

Heeft Nico zich na zijn vrijlating gedragen als goed Nederlander overeenkomstig de gestelde voorwaarden? Hier een paar feiten die kunnen helpen bij de beantwoording van die vraag. Als 'ondergronder' sloot hij zich aan bij de Algemene Nederlandse Mijnwerkers Bond (ANMB) en maakte zo gebruik van een belangrijk grondrecht dat

werknemers in de nationaalsocialistische maatschappijvisie werd ontzegd.⁴⁰ Ook kreeg hij na de gestelde termijn van 10 jaar zijn actief kiesrecht terug, waarvan hij consequent gebruikmaakte. Nooit heb ik hem kunnen betrappen op antisemitische uitlatingen of andersoortige racistische of 'xenofobe' opvattingen ofschoon die in de jaren vijftig en zestig wijdverbreid waren. In zijn omgang met collega's en bijvoorbeeld de in 1955 met het huis 'meegekochte' huurders van Oost-Europese afkomst bleef hij altijd correct. Wel opvallend was zijn uitgesproken anticommunisme: alles links van de PvdA was bij voorbaat verdacht. Samenvattend kan worden gesteld dat Nico Werrij zich na zijn detentie volledig heeft ingezet voor zijn gezin en voor de mijn en zo zijn bijdrage leverde aan de (weder)opbouw van een welvarend en democratisch Nederland.

Noten

- 1 Het primaire dossier CABR 93176 (PRA Heerlen (alfab.)) van Nico bestaat uit 74 zeer uiteenlopende documenten. Alles wat door de opsporingsdiensten – met de toentertijd beschikbare middelen – over Nico kon worden
- 2 gevonden, is hierin samengebracht. Personeelskaarten Nederlandse Steenkolenmijnen Willem-Sophia Spekholzerheide, HCL Maastricht. - Stamboeknr. 1367 'Losse Dienst'. - Stamboeknr. 289, 'Vaste Dienst'.
- 3 *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 12 delen verdeeld over 26 banden, Dr. Lou de Jong et al. Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (Den Haag 1969-1994).

- 4 In Delpher vindt men miljoenen gedigitaliseerde teksten uit Nederlandse kranten op: <https://www.delpher.nl/nl/kranten>.
- 5 Een eerdere poging tot publicatie van Nico's verhaal in 'Kerkrade Onderweg' in 2019 is – om onduidelijke redenen – ondanks acceptatie van het artikel en goedkeuring van de drukproeven niet gelukt.
- 6 Zo verrijdt hij op 7 september 1902 in Tilburg de Nederlandse kampioenschappen voor amateurs over 30 km zonder gangmakers. Zie *Het Dagblad voor Noord-Brabant* van 10 september 1902.
- 7 Advertentie *Zuid-Limburger*, 17 juni 1917.
- 8 Officieel het 'St. Servatiusgesticht voor mannelijke krankzinnigen' in Venray.
- 9 De archieven van de psychiatrische instellingen van Venray zijn niet toegankelijk, ook niet voor nabestaanden. Binnen de familie is zijn ziekte wel in verband gebracht met een uit de hand gelopen zakelijk conflict met de 'N.V. Machine-, Rijwiel-, en Automobielfabriek Simplex' uit Amsterdam over een door Mathijs ontwikkelde technische innovatie.
- 10 Meer Uitgebreid Lager Onderwijs: 4-jarig algemeen vormend voortgezet onderwijs met moderne talen, wis- en natuurkunde, handelskennis en lichamelijke opvoeding.
- 11 <https://www.transport-history.com/albums/van-well-goerke-carrosserie-wagenbouw-heerlen>.
- 12 *Verzeichnis der anerkannten Ausbildungsberufe 2021*, Ausgabe 2021 Bundesinstitut für Berufsbildung Robert-Schuman-Platz 3, 53175 Bonn www.bibb.de.
- 13 Kevin Prenger, 'NSB (Nationaal-Socialistische Beweging) – Geschiedenis Opkomst en ondergang van de Nederlandse politieke partij, 1931 tot 1945', *Historiek Online geschiedenismagazine* 2019.
- 14 S.Y.A. Vellenga, *Katholiek Zuid-Limburg en het Fascisme* (Assen 1975).
- 15 Dit werd immers (voor een deel) toegeschreven aan het handelen van 'het grootbedrijf', een sentiment dat ook in 'W.A.-man', een oorlogsnovelle uit 1943 door Theun de Vries wordt opgevoerd als mogelijke voedingsbodem voor het fascisme onder de kleine middenstand.
- 16 Vaak heb ik horen vertellen dat Agnes bij het eerste loon van Nico in Duitsland bang was dat hij misschien wel ergens geld gestolen had.
- 17 David van Reybrouck, *Revolusi, Indonesië en het ontstaan van de moderne wereld* (Amsterdam 2022).
- 18 Marcel Bergen & Irma Clement, *Kopstukken van de NSB* (Amsterdam 2019).
- 19 Ludwig Bölkow (red.), *Ein Jahrhundert Flugzeuge: Geschichte und Technik des Fliegens* (Springer Verlag 2013). We lezen hier: 'von der "Meise" wurden hier rund 650 Stück in der während des Krieges gegründeten Abteilung Segelflugzeugbau, gebaut.' Het gaat hier om een éénpersoonstoestel met een actieradius tussen de 300 en 400 km, dat militair maar beperkt inzetbaar is. Toch zijn deze toestellen bestemd voor de 'Luftwaffe'.
- 20 Marcel Krutzen en Martin van der Weerden, *WA-man Hans Pelzer: (1923-1941) 'NSB-martelaar'* (Barneveld 2020).
- 21 Paul Bronzwaer, *Max graaf de Marchant et d'Ansembourg Een politieke biografie* (Historische reeks Parkstad Limburg no.12, 2016).
- 22 *Dagblad van het Zuiden voor Eindhoven*, 17 augustus 1942.
- 23 *De Zwarte Soldaat*, 3 december 1942.
- 24 'De Wehrmacht is door het Rode Leger definitief verslagen, globaal tussen 19 november 1942, toen de Russen begonnen met hun omsingelingsoperatie bij Stalingrad en half juli 1943, toen het Duitse zomeroffensief bij Koersk in de kiem werd gesmoord.' Maarten van Rossum in *Historisch Nieuwsblad* 6/2004.
- 25 Vanaf 13 mei 1943 moesten de Nederlanders – met uitzondering van houders van een speciale vergunning, die in de praktijk alleen aan leden van de NSB en andere Duitsgezinden werd verleend – hun radio inleveren bij de autoriteiten.
- 26 De gedwongen tewerkstelling van Nederlanders in de Duitse oorlogseconomie. Voor verdere informatie zie het lemma op Wikipedia: [Arbeitseinsatz_in_Niederlande](https://nl.wikipedia.org/wiki/Arbeitseinsatz_in_Niederlande).
- 27 Brief van J.G. Pouw, hopman NAD: 'Nico Werrij was in die periode werkzaam bij het Oostkorps 30 van de NAD met vaste standplaats Bochi, 50 km ten Z.W. van Bialystok. Hij doet hier hetzelfde werk als in Nederland. Al na 3 weken vertrek i.v.m. de komst der Russen. Begin augustus weer in Nederland.'
- 28 Bij een treinreis richting Polen over het conventionele Duitse spoor is Wuppertal in ca. anderhalf uur te bereiken vanaf de grensplaats Herzogenrath. Het is goed denkbaar dat Nico eerst afscheid genomen heeft van zijn moeder in Kerkrade en dus via deze route gereisd is.
- 29 Onderduiken na september '44 heeft hij weloverwogen niet gedaan om bij zijn ploeg 'arbeidsmannen' te kunnen blijven. "Tweemaal heb ik een voorstel gedaan om de NAD in te zetten voor de voedselvoorziening in het Westen van ons land. Velen die uit het Westen naar het Noorden kwamen heb ik voedsel, kleding en onderdak bezorgd." Via de standplaatsen Dwingeloo bij Assen en Vlagtwedde is hij in het voorjaar van 1945 samen met zijn groep 'arbeidsmannen' bij Nieuwe Schans de grens naar Duitsland overgegaan. Hij verklaart tot die tijd een pistool te hebben gedragen, dat hem begin 1945 in Dwingeloo is afgenomen.
- 30 Aan deze weigering hechtte Nico kennelijk grote waarde. Ze is in gesprekken in familiekring een paar keer voorbijgekomen, de laatste keer heel expliciet in 2006 bij de controverse rondom de toen al overleden Heerlense volkszanger Wiel Knipa, die volgens een onderzoek van het NIOD bekende deze eed in 1945 wel afgelegd te hebben en daarmee, volgens NIOD-onderzoeker David Barnouw, formeel landverraad gepleegd zou hebben. *Limburgs Dagblad*, 22 september 2006.
- 31 De Sicherheitsdienst was de gevreesde staatsinlichtingendienst van nazi-Duitsland.
- 32 De kortste afstand Holtrop-Vlagtwedde is ongeveer 66 kilometer.
- 33 Dit grote aantal noopte al snel tot denken over een andere aanpak dan individuele berechting zoals in het Nederlandse juridische systeem te doen gebruikelijk is. Verwacht werd dat de afwikkeling anders mogelijk meer dan 10 jaar zou kunnen gaan duren met alle negatieve maatschappelijke gevolgen van dien.
- 34 A.D. Belinfante, *In plaats van Bijtjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog* (Assen 1978).
- 35 Sjoerd Faber en Gretha Donker, *Bijzonder Gewoon, Het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (1944-2010) en de 'lichte gevallen'* (Zwolle 2010).
- 36 *Mijnstreek, Historisch magazine voor Parkstad Limburg*, 2016 nr. 4, 26.
- 37 A.S. Uiterkamp, 'Voorlopig in alle stilte Tewelkstelling van politieke gevangenen in de mijn Willem-Sophia te Spekholzerheide (1945-1946)' in: *Jaarboek van het SHCL LXII* (2017).
- 38 Hierbij zijn verklaringen ten gunste van Nico Werrij opgenomen van enerzijds een vijftal bureaus in de Einderstraat en anderzijds van drie 'verplicht tewerkgestelde mannen' die ooit onder toezicht stonden van Nico in diens periode als onderopzichter bij de NAD. Verder bevindt zich in zijn dossier ook een verklaring namens de kampcommandant, ondertekend door de oudste bewaarder: P. ten Haaf, waarin vermeld wordt: 'dat de gevangene zich in het kamp steeds voorbeeldig heeft gedragen, de straf heeft ondergaan en de hem opgedragen werkzaamheden steeds naar behoren heeft verricht en er bij de kampleiding nimmer opmerkingen ten aanzien van zijn werk zijn gemaakt.'
- 39 Samengevat luidt het genoemde besluit: Hoewel de gerezen verdenkingen gegrond zijn gebleken maar overwegende dat betrokkene geruime tijd in bewaring heeft doorgebracht, wordt besloten hem niet voor de rechter te brengen maar hem met een proeftijd van 3 jaar en onder strikte voorwaarden buiten vervolging te stellen. De belangrijkste daarvan zijn:
- Nico moet zich gedragen als een goed Nederlander.
- Hij moet zich onder toezicht stellen van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten.
- Voor de tijdsduur van 10 jaar verliest hij o.a. het actief en passief kiesrecht.
- 40 Hans Thissen, *1944-2019 75 jaar ABW De oudste nog bestaande neutrale zelfstandige vakbond in Limburg* (Historische reeks Parkstad Limburg no. 16 2019).

MARCEL KRUTZEN

Marcel Krutzen (Heerlen, 1959) is afgestudeerd pastoraal werker, leraar VO godsdienst en levensbeschouwing en forensisch-agogisch werker. Sinds 1986 is hij als reclasseringswerker werkzaam, vooral in Parkstad Limburg.

NSB-arts dr. Victor Winters uit Bleijerheide

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren enkele honderden Nederlandse artsen lid van de NSB. Eén van deze artsen was huisarts V. Winters uit Bleijerheide (Kerkrade). Over hem handelt dit artikel.¹

Victor Michel Emil Winters werd op 9 mei 1897 te Venlo geboren.² Zijn vader was Henricus Hubertus Winters (1851-1932), zijn moeder Maria Helena Anna Hermans (1863-1945).³ Het echtpaar Winters kreeg negen kinderen.⁴ Vader Henri had een welbekende leerlooierij en schoenenzaak aan de Vleeschstraat te Venlo.⁵ Na zijn overlijden (1932) werd de winkel door zijn echtgenote gerund.⁶

Na voltooiing van zijn middelbare schoolopleiding in Venlo vervulde Victor zijn militaire dienstplicht tijdens de mobilisatiejaren 1914-1918. In 1918 verliet hij als reserveofficier (tweede luitenant) het leger. Vanaf 12 november 1918 was V. Winters student geneeskunde aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam.⁷ Op 12 oktober 1926 legde hij met succes het artsexamen af.⁸ Ook zijn jongere broers Martinus Johannes Henricus (Mart) Winters (1903-1978) en Alphons Antonius Henricus (Fons) Winters (1906-2000) werden arts; Mart schoolarts te Deurne en Fons huisarts te Sittard.⁹

In augustus 1925 had Victor Winters zich met Dora Oomen (Overzande, 1906 - Haarlem, 2003) verloofd.¹⁰ Enkele maanden na zijn afstuderen, in december 1926, traden Winters en Oomen met elkaar in het huwelijk.¹¹

Huisarts in Bleijerheide en meer¹²

Op 27 november 1926 vestigde Victor Winters zich als (apotheehoudend) huisarts te Bleijerheide (Kerkrade).¹³ In dit dorp aan de Duitse grens was toen nog geen huisarts gevestigd.¹⁴ Dokter Winters en zijn echtgenote woonden eerst aan het Dumontplein nr. 1, later elders in Bleijerheide.¹⁵ In oktober 1927 werd zoon Harry, hun eerste kind, geboren.¹⁶

In 1928 werd Winters benoemd tot leider van de transportcolonne van het Rode Kruis, afdeling Kerkrade.¹⁷ Behalve leidinggevende bij het Rode Kruis was hij ook reserveofficier-arts bij de Koninklijke Landmacht. Als praktisch georiënteerd medicus ontwierp hij een nieuwe, lichte, snel en makkelijk opvouwbaar brandcard, bestemd voor de Geneeskundige Dienst van de Landmacht en voor het Rode Kruis, vervaardigd door de firma Hillen, fabrikant van ziekenhuismeubelen, uit Arnhem.¹⁸ Door deze uitvinding heeft Winters wederom een goede dienst bewezen aan de mensheid, vooral in de tegenwoordige tijd, nu zoveel ongelukken gebeuren, aldus *De Limburger*.¹⁹

Op 4 november 1931 promoveerde Victor Winters aan de universiteit te Amsterdam tot doctor in de geneeskunde. Zijn proefschrift, getiteld 'Oorlog en Heelkunde', betrof de 'keerzijde van oorlogsroem en krijgsmanseer', namelijk het transport en de wondbehandeling van (zwaar)gewonde militairen in oorlogstijd. Huisarts dr. J.H. Starmans uit Nuth sprak over 'een proefschrift vol mensche-lijkheidsgevoel'.²⁰

Dr. V.M.E. Winters, schrijver van het proefschrift 'Oorlog en Heelkunde'. (Limburger Koerier, 12-11-1931)

Vleeschstraat, omstreeks 1925. (Archief M. Krutzen)

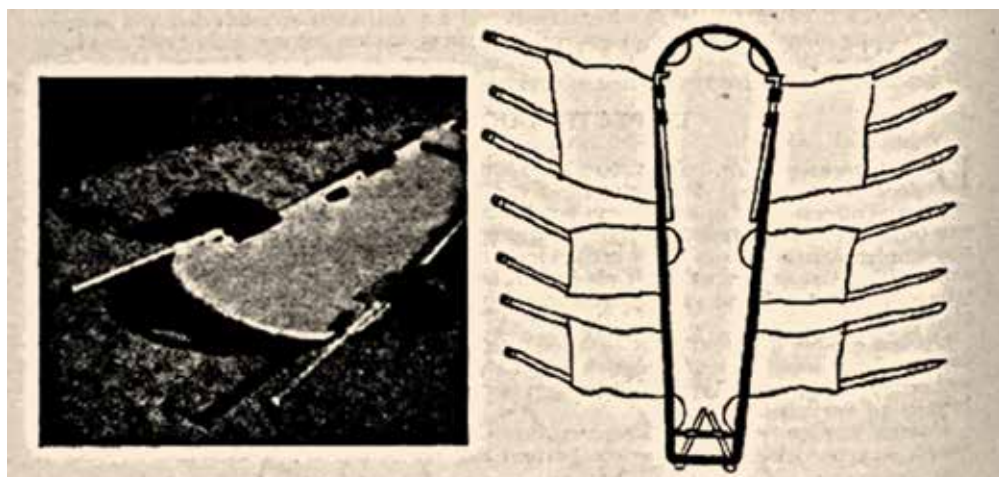

Huwelijk burgemeester G. Habets met mevrouw H. Winters. (De Limburger, 14-01-1932)

De brancard van Winters. (Foto: Militaire Spectator, oktober 1933)

Bleyerheide, begin 20ste eeuw. (Archief M. Krutzen)

Op 11 januari 1932 trouwde Helene Winters (1892-1983), een oudere zus van Victor Winters, in Venlo met G.H.A. Habets (1883-1958), de toenmalige burgemeester van Kerkrade.²¹

In 1934 werd Winters bestuurslid van de ANWB, afdeling Limburg.²² Als voorzitter van Veilig Verkeer schonk hij onder meer aandacht aan het van gemeentewege zo snel en goed mogelijk organiseren van eerste hulp bij verkeersongevallen.²³ Uit regionale krantenberichten uit de jaren '30 blijkt dat Winters verschillende keren medische hulp verleende aan slachtoffers van verkeersongelukken.²⁴ Bij calamiteiten was hij vaak spoedig aanwezig, lezen wij.²⁵ Ook organiseerde hij in die tijd vaker EHBO-cursussen voor belangstellenden, onder meer voor politiemensen en brandweerlieden.²⁶ In 1932 schreef hij een handleiding voor eerste hulp bij ongevallen.²⁷

Behalve huisarts, hoofd van het Rode Kruis, reserveofficier-arts, ANWB-consul en voorzitter van Veilig Verkeer, was Winters ook nog voorzitter van de plaatselijke afdeling van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm (BVL), een antirevolutionair instituut.²⁸ Als arts publiceerde hij in allerlei tijdschriften, bijvoorbeeld in het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde en in Vox Medicorum.²⁹

In 1936 werd Winters benoemd tot Chevalier de la Légion d'Honneur (Ridder van het Legioen van Eer) vanwege zijn militair-geneeskundige en militair-historische verdiensten voor de Franse republiek.³⁰ Winters schreef onder meer een biografie over Jean Dominique Larrey (1766-1843), de beroemde Franse legerarts van Napoleon.³¹ Ook zou Winters als honorair medewerker voor de Franse regering, inzonderheid de Franse geheime dienst, bepaalde werkzaamheden hebben verricht.³² Welke activiteiten dat waren, is mij niet bekend.

Politieke en militaire activiteiten

Met deze veelzijdige staat van dienst deed 'de bekwame en sympathieke' dr. V. Winters in 1939 zijn intrede bij de Provinciale Staten Limburg als lid van de R.K. Staatspartij (RKSP).³³ Hij volgde de heer Vrancken uit Weert op en was Statenlid van 1939 tot 1941.³⁴ Als Statenlid hechtte Winters onder meer belang aan het organiseren van een goede jeugdgezondheidszorg – consultatiebureaus en tandverzorging – in Limburg.³⁵

Reserveofficier van Gezondheid der eerste klasse kapitein dr. V.M.E. Winters, regimentsarts van het IVe Verkenningseskadron van het 1^e Regiment Huzaren, tijdens een oefening. Datering van 1939-09. (Fotoafdrukken Koninklijke Landmacht)

Tijdens de mobilisatie (1939-1940) was Winters reserveofficier (kapitein). Hij was regimentsarts van het IVe Verkenningseskadron van het 1^e Regiment Huzaren. In september 1939 nam hij deel aan oefeningen in en nabij het dorp Voorthuizen, gemeente Barneveld, Gelderland.³⁶ Voorthuizen lag bij de Grebbelinie. Op 11 mei 1940 bezetten Duitse troepen Voorthuizen in ijltempo. Nederlandse militairen probeerden tevergeefs het dorp te heroveren. Het had veel te lijden onder het oorlogsgeweld.³⁷ Stafarts Winters maakte de nodige gevechtshandelingen mee. Uiteraard verzorgde hij gewonde Nederlandse soldaten en burgers.³⁸ Op 15 mei 1940 capituleerde Nederland. Veel gevangengenomen Nederlandse militairen werden vrijgelaten.

Als huisarts werd Winters tot begin augustus 1940 vervangen door dr. J. Reijnders. Begin augustus vertrok Reijnders naar Vaals als opvolger van wijlen dokter Ploem.³⁹ Vanaf wanneer Winters zijn huisartsenpraktijk weer voortzette weet ik niet.⁴⁰ Vermoedelijk na het vertrek van Reijnders, dus ergens in augustus of september 1940.

In oktober 1940 nam Winters ontslag als lid van de RKSP en werd hij NSB-Statelid. Waarom hij NSB-lid werd is mij niet bekend.⁴¹ Tot zijn directe NSB-collega's behoorden onder meer Max de Marchant et d'Ansembourg, de latere Commissaris der Provincie Limburg (1941-1944).⁴² Zijn zwager G.H.A. Habets, toenmalig burgemeester van Kerkrade, legde in 1941 zijn functie neer. Hij werd opgevolgd door NSB-burgemeester A.M.P. Thomassen.⁴³ Volgens sommigen zou (ook) burgemeester Habets hebben samengewerkt met de Duitse bezetter.⁴⁴ Anderen, zoals zijn zoon W.C.H. (Wim) Habets, spreken dit tegen.⁴⁵ Historicus L. Wolters schrijft dat burgemeester Habets groot onrecht is aangedaan door hem af te schilderen als collaborateur. Het geeft geen pas hem zonder enige nuance neer te zetten als Duitsvriendelijk burgervader, aldus Wolters.⁴⁶

Bij het uitbreken van de oorlog waren vrijwel alle Nederlandse artsen verenigd in de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Geneeskunst (NMG). Omdat de NSB via haar organisatie 'Medisch Front', opgericht in oktober 1940, invloed wenste uit te oefenen op de NMG, verlieten tal van medici de NMG en verenigde een aantal van hen zich in verzetsorganisatie 'Medisch Contact'. In december 1941 werd de NMG opgeheven en richtten de Duitsers de 'Artsenkamer' op. Hiervan werden alle Nederlandse artsen geacht lid te worden. De Artsenkamer stond uiteraard onder nationaalsocialistische leiding en moest de gangbare nationaalsocialistische ideologie, de rassenleer inclusief, verspreiden.⁴⁷ Tal van artsen weigerden lid te worden van de Artsenkamer. In december 1941 overhandigden weigeraars een protestbrief (voorzien van 4261 handtekeningen) aan de Rijkscommissaris van Nederland Seyss-Inquart met daarin de volgende zinsneden:⁴⁸

Indien gij thans ons, doktoren, gaat stellen onder de tucht van een met autoritaire macht bekleed staatslichaam, bestaat voor ons maar al te gegronde reden voor de vrees dat ambtenaren, aan wie onze gedachten en gevoelsoverwegingen vreemd zijn, zich gaan mengen in de behandeling onzer zieken en van ons directe of indirecte medewerking geëist zal worden aan maatregelen die met ons geweten en wetenschappelijk inzicht in strijd zijn. Gebonden als wij ons weten aan de eed of de plechtige belofte waarmede wij ons ambt hebben aanvaard, gevoelen wij ons verplicht u te verklaren,

dat wij trouw zullen blijven aan de hoge normen, waarop sinds mensenheugenis ons beroep heeft gerust.

NSB-arts

Al snel werd dr. V. Winters actief lid van het Medisch Front. In 1941 was hij gewestelijk leider van het Medisch Front voor Limburg, Noord-Brabant en Zeeland.⁴⁹ Ook werd hij leidinggevende van de Artsenkamer voor Limburg en Gelderland.⁵⁰ Eveneens werd hij opperhopman (officier) en 'heerbanarts' van de WA (Weerbaarheidsafdeling).⁵¹ 'WA-pionier' Winters organiseerde onder meer een EHBO-cursus voor 'weermannen' van het vendel Kerkrade. Als WA-man stond hij in de bres voor de Limburgse belangen.⁵² Als NSB-arts sprak Winters tijdens verschillende NSB-bijeenkomsten, onder meer tijdens de Eerste Landdag van het Medisch Front in oktober 1941 te Maarsse.⁵³ Ook sprak hij tijdens Vormingskampen van het Medisch Front, bijvoorbeeld in Lunteren in september 1942.⁵⁴ Zeker, de 'Germaansche volksgezondheid' in de 'nieuwe maatschappij' ging hem ter harte.⁵⁵ NSB-artsen dienden de 'positieve Germaansche waarden' te hoeden door 'raszuiverheid' op de voorgrond te stellen.⁵⁶ Eugenetica, 'rasverbetering', werd uitermate belangrijk geacht. Door middel van praktijkervaringen uit de mijnstreek – Winters had als fondsarts frequent contact met mijnwerkers en hun gezinnen – toonde hij aan hoe de NSB-arts als 'gezondheidsleider' het Nederlandse volk weer 'gezond' kon maken.⁵⁷ NSB-leider Anton Mussert loofde 'kameraad' Winters voor zijn grote inzet om het leven van de Limburgse mijnwerkers en hun gezinnen op nationaalsocialistische wijze gestalte te geven en hen sociale rechtvaardigheid te verschaffen.⁵⁸ Als NSB-arts werkte Winters ook op het Gewestelijk Arbeidsbureau (GAB) aan de Geleenstraat te Heerlen. Hij had tot taak (jonge)mannen te keuren voor de arbeidsinzet ('Arbeitseinsatz'). Als NSB-arts werd hij uiteraard geacht zoveel mogelijk mannen goed te keuren. Hiernaast afgebeeld artikel uit een verzetsblad (april 1944) is hiervan een voorbeeld.⁵⁹

Omdat Winters zijn administratie nooit controleerde – opzettelijk (om zijn medewerkers niet te verraden) of onopzettelijk omdat hij dacht dat het wel goed zat, blijft onduidelijk – wist GAB-

verpleegkundige en verzetsvrouw Mies Förster tal van medische attesten van Winters te vervalsen.⁶⁰ Nadat Förster had moeten onderduiken, namen enkele van haar collega's haar verzetswerkzaamheden over. Ook longarts dr. A. Appelman, hoofd van het Consultatiebureau voor TBC, droeg hieraan zijn steentje bij.⁶¹

Betrekkelijk veel 'Arbeitsfähigen' zijn door moedige en geraffineerde acties van verschillende betrouwbare Heerlense GAB-medewerkers voor gedwongen tewerkstelling in Hitler-Duitsland behoed. Ook meldingen van 'contractbrekers' (in Duitsland te werk gestelde arbeidskrachten die zonder toestemming naar Nederland terugkeerden of na een verlofperiode niet naar Duitsland teruggingen) werden door Heerlense GAB-medewerkers vernietigd of op de lange baan geschoven.⁶² Wellicht wisten katholieke GAB-medewerkers zich moreel gesteund door de bisschoppelijke brief van het Nederlandse episcopaat van 12 mei 1943, in alle kerken en kapellen voorgelezen op zondag 16 mei 1943. Hierin werd krachtig stelling genomen tegen de arbeidsdeportatie.⁶³

Herhaalde malen werd Herr Seidensticker, de toenmalige 'Deutschen Fachwerker', belast met de administratieve afhandeling van uitzending naar nazi-Duitsland, om de tuin geleid. Misschien kreeg hij op enig moment wel in de gaten dat hij beduvelde werd, maar durfde hij geen diepgaand onderzoek in te stellen uit angst voor zijn eigen hachje.⁶⁴

Politiek delinquent

Na afloop van WO II werd Victor Winters als politiek delinquent gezocht door de Politieke Opsporingsdienst (POD).⁶⁵ Hij werd aangehouden, verhoord en geïnterneerd, onder meer in een kamp te Voerendaal.

Volgens J.J. Leentjes, hoofd van de POD in Sittard, was Winters een ordinaire avonturier die met een swastika-embleem op zijn auto rondreed, geregeld contact had met NSB-kopstukken en nazi-officieren. Hij was uit zijn laatste verblijfplaats (Sittard) gevlucht, in Groningen gearresteerd en gedetineerd en vervolgens overgedragen aan de POD-Mijnstreek, nog steeds aldus Leentjes. Ook voor zijn echtgenote, mevrouw D. Winters-Oomen, had Leentjes geen goed woord over. Volgens hem overtrad zij de regels van haar huis-

NOG EEN GEWOON VERHAAL.
Door een bombardement op Berlijn krijgt een arbeider etterende beenwonden. Hij wordt daarop wegens arbeidsongeschiktheid naar Holland gestuurd. Meldt zich 2.2 bij den controlerenden geneesheer Centraal Beheer, die namens de Krankenkasse de ongeschiktheid bevestigt. Hij gaat naar Arbeidsbureau om bonnen te halen op 3.2. Moet 4.2 terugkomen. Op 4.2 zegt N.S.B.-arts Winters dat hij 5.2 terug moet komen. Op deze dag zegt deze figuur dat de stukken klaar liggen en dat hij hem dus weer volledig arbeidsgeschikt verklaart en dat hij 8.2 weer naar Berlijn moet. 8.2 vertrek en 9.2 aankomst Berlijn. 10.2 meldt hij zich bij burgergeneesheer Berlijn, die hem ongeschikt verklaart en naar vertrouwensarts verwijst, die hem ook ongeschikt verklaart. 14.2 vertrek Berlijn, 15.2 aankomst Maastricht, meldt zich 16.2 weer op controle.

arrest, was zij tevergeefs uitgenodigd voor een gesprek op het POD-kantoor, werd zij vervolgens door POD-leden opgehaald en verzette zij zich dusdanig dat dwangmaatregelen noodzakelijk waren, aldus een artikel in het Limburgsch Dagblad van 18 december 1945.⁶⁶

In een artikel in het Limburgsch Dagblad van 20 december 1945 reageerde mevrouw D. Winters-Oomen als door een wesp gestoken. Volgens haar was haar man helemaal geen NSB'er; had hij veel mensen voor de *Arbeitseinsatz* afgekeurd; vonden hooggeplaatste Nederlandse militairen het überhaupt niet nodig hem te arresteren en te interneren; werden zij – mevrouw D. Winters-Oomen, haar zoon en haar moeder – door de POD vernederd en mishandeld, en was zij (mevrouw Winters) ten onrechte enige tijd in Kamp Treebeek geïnterneerd.⁶⁷

Na afloop van de Tweede Wereldoorlog berechtten tribunalen personen die lid waren geweest van een nationaalsocialistische organisatie, voordeel hadden gehad bij vijandelijke maatregelen of door de regering in Londen uitgevaardigde maatregelen niet hadden opgevolgd. Tribunalen konden een aantal maatregelen opleggen: internering, ontzetting uit bepaalde rechten en verbeurdverklaring van vermogen.⁶⁸

CABR-dossiers⁶⁹

In december 1947 moest V. Winters zich voor het tribunaal te Maastricht verantwoorden. Op 4 en 11 december vonden de zittingen plaats en op 18 december volgde de uitspraak. Tientallen 'foutieve gedragingen' werden Winters ten laste gelegd.

Het tribunaal achtte onder meer bewezen dat V. Winters:

- Lid was geweest van de NSB en soortgelijke organisaties: WA, Medisch Front, Nederlandse Artsenkamer, Nederlandse SS, NAF, NSKK.
- Contact had gehad met NSB-topfunctionarissen en hooggeplaatste nazi's, onder anderen met Himmler en Rauter.
- In doen en laten blijkt had gegeven een nationaalsocialistische gezindheid te bezitten.
- Getracht had zoveel mogelijk mensen goed te keuren voor verplichte arbeid in nazi-Duitsland. Hij de functie van keuringsarts erg belangrijk vond, ideeën had inzake het optimaliseren van het keuren, hierover aan belangrijke nationaalsocialisten geschreven had.
- Geen lid van de NSB was geworden om onder dekmantel van de NSB voor Frankrijk te kunnen spioneren, zoals Winters herhaalde malen beweerde.

Verdediging van V. Winters, aangevoerd door Winters zelf of door zijn advocaat Charles van Oppen:

- Winters had als keuringsarts het hoogste aantal afkeuringen. Hij heeft simulaties en valsheid in geschifte door de vingers gezien.
- Als honorair medewerker van Frankrijk verrichtte Winters (spionage)werkzaamheden voor Frankrijk. Hij was lid van het Deuxième Bureau te Parijs. In augustus 1939 trad hij in militaire dienst als reserveofficier van gezondheid. Vanaf toen stopte hij met het verrichten van spionagewerk omdat dit werk niet te verenigen was met zijn officierschap en hij moeilijkheden verwachtte met de Nederlandse regering.
- Door de Franse regering werd Winters onderscheiden met het Ridderkruis van het Legioen van Eer.
- Winters werd NSB-lid ter camouflage van zijn spionagewerk voor Frankrijk.
- Zijn NSB-lidmaatschap was absoluut geen 'onvaderlandsche daad'.
- Winters is volkomen onschuldig.

Getuigenverklaringen voor of tegen Winters:

- Verklaring 4 oktober 1945 W. Dassen, medewerker arbeidsbureau Heerlen: Winters wist dat er valse verklaringen inzake de *Arbeitseinsatz* gebruikt werden, maar liet dat oogluikend toe. Winters heeft ruim 51% van de

gegadigden afgekeurd voor de *Arbeitseinsatz*.

- 'Paris' bevestigt dat Winters tot 1940 actief was voor de Franse regering c.q. voor de Franse geheime dienst.
- Op 23 augustus 1945 verklaart een getuige dat Winters hem heeft goedgekeurd voor de *Arbeitseinsatz* ondanks zijn 'vallende ziekte'. (Later, na een herkeuring, werd desbetreffende getuige op een gunstiger plek, in de nabijheid van de grens, aan het werk gezet. Betrokkene merkte op dat het leek alsof Winters hiermee iets goed wilde maken).

Juist, er zijn inderdaad weinig ontlastende verklaringen of belastende verklaringen.

Vonnis tribunaal:

Beschuldigde heeft zich tijdens de Duitse bezetting van Nederland schuldig gemaakt aan een groot aantal in de dagvaarding nader omschreven gedragingen, welke allen vallen onder art. 1 van het Tribunaalbesluit. Het vonnis luidt:

1. Ontzetting uit:
 - a. beide kiesrechten;
 - b. het recht te dienen bij de gewapende macht.
2. Internering, ten aanzien waarvan het tribunaal in overweging geeft deze te beperken tot een jaar, met bevel dat deze internering niet zal worden tenuitvoergelegd, tenzij het tribunaal later anders mocht gelasten op grond van het feit dat de beschuldigde zich gedurende een proeftijd welke hierbij op drie jaren wordt gesteld, niet als een goed Nederlander heeft gedragen.

Overigens, tijdens WO II telde Nederland ongeveer 7200 artsen. Onder deze 7200 artsen bevonden zich circa 140 NSB-artsen. Daarnaast waren er ongeveer 100 artsen die 'laakbaar gedrag' hadden vertoond. Vier artsen kregen een gevangenisstraf van meer dan tien jaar opgelegd. Tien artsen moesten hun doktersjas voorgoed aan de kapstok hangen.⁷⁰ Nee, de zuivering van het artsenbestand verliep niet als verwacht, aldus NIOD-onderzoeker dr. N. in 't Veld.⁷¹

Tot slot

In 1977 verscheen er in het Limburgs Dagblad een artikel over het Arbeidsbureau Heerlen tijdens WO II. In dit artikel vertelt eerdergenoemde longarts dr. A. Appelman dat de NSB-arts van

het Arbeidsbureau Heerlen (dr. V. Winters) op een gegeven moment 'volledig meewerkte' aan het middels valse tbc-verklaringen afkeuren van zo'n honderd jongens voor de *Arbeitseinsatz*. De Duitse bezetter was immers doodsbang voor epidemische besmetting.

Hoe is deze veranderde houding van Winters te verklaren? Zou hij zijn 'bekeerd' tot een NSB-arts met zeker 'menschelijkheidsgevoel'? Hoe dan ook Winters was wél prominent lid van het Medisch Front en van de Artsenkamer. Dit terwijl het overgrote deel van de Zuid-Limburgse artsen lid was van verzetsorganisatie Medisch Contact. Denk bijvoorbeeld aan de door de Duitsers in Kamp Vught gefusilleerde Heerlense chirurg, chef de clinique en verzetsman Karel Clemens van Berckel (1892-1944).⁷²

Direct na afloop van WO II vertrok het gezin Winters, wellicht met stille trom, uit Bleijerheide. Dokter Victor Winters werd in mei 1944 opgevolgd door dokter Henk van der Schroeff.⁷³ Laatstgenoemde vestigde zijn praktijk in de voormalige woning van de familie Winters aan de Bleijerheidestraat 93.⁷⁴

Op 15 januari 1946 werd Winters als lid van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst (NMG) geschrapt en in maart 1950 weer toegelaten.⁷⁵

Gedurende enige tijd verbleef het gezin van V. Winters te Sittard.⁷⁶ Toen zijn broer Fons, gewaardeerd huisarts te Sittard, na het onverwachte overlijden van zijn vrouw Mary in 1947, zijn woonplaats verliet om scheepsarts te worden, nam Victor op verzoek van Fons diens dokterspraktijk over. "Dit terwijl heel Sittard wist dat hij lid was geweest van de NSB." Ja, Fons steunde zijn broer Victor door dik en dun ofschoon hij erg leed onder het feit dat Victor NSB-lid was geweest en sommige mensen het niet uitgesloten achtten dat ook hij met de NSB gesympathiseerd had. Dit laatste overigens volstrekt ten onrechte.⁷⁷ Ondanks zijn NSB-verleden werd de vakbekwame en sympathieke Victor door veel van zijn patiënten geaccepteerd en gewaardeerd, echter niet door al zijn collega's en ook niet door alle gemeentebambtenaren en andere functionarissen.⁷⁸ Toen broer Fons in 1948 naar Sittard terugkeerde en zijn praktijk weer overnam was deze inmiddels flink gegroeid.⁷⁹ Vanuit Sittard vertrok V. Winters

met zijn gezin in 1948 naar Amsterdam. Aldaar vestigde hij zich als huisarts.⁸⁰ Hij had een praktijk aan de Admiraal de Ruyterweg 134.⁸¹ Deze werd in 1961 overgenomen door huisarts F.W.J. Merkus. Het gezin Winters verhuisde vervolgens naar Heemstede. Per 24 september 1965 liet hij zich als sociaalgeneeskundige inschrijven in het register van de Sociaal Geneeskundigen Registratie Commissie van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van de Geneeskunst.⁸² In het Adresboek van Heemstede 1969 staat vermeld dat Winters Hoofd Geneeskundige Dienst is. Van welke organisatie is niet bekend.⁸³ In 1977 was hij rustend huisarts te Heemstede. Op 28 januari 1983 overleed Victor Winters in zijn 86ste levensjaar in Heemstede.⁸⁴

Enige en algemene kennisgeving

Met droefheid geven wij kennis dat op 28 januari 1983 in zijn 86e levensjaar is overleden mijn lieve man, onze lieve vader, schoonvader, grootvader en overgrootvader

DR. VICTOR MICHEL EMIL WINTERS
arts

Begiftigd met het kruis van verdienste van het Nederlandse Rode Kruis
Chevalier de la Légion d'Honneur

echtgenoot van
Theodora Willemyna Maria Oomen

Heemstede:
MEVROUW
TH. W. M. WINTERS-OOMEN

Lochem:
DR. H. P. J. WINTERS
MEVROUW
G. E. WINTERS-GROESZ
EN KINDEREN

Leakenheath U.K.:
USAF MC
LNT. COL.
P. H. V. WINTERS M.D.
MRS. C. WINTERS-JONES
KINDEREN EN KLEINKIND

Leersum:
IR. A. W. J. WINTERS
MEVROUW
E. V. WINTERS-MEEUWISSE
EN KINDEREN

Sevenum:
MEVROUW
M. R. TH. JANSEN-WINTERS
Dr. L. M. A. A. JANSEN
EN KINDEREN

Heemstede:
MEVROUW TH. M. L. V.
MATZINGER-WINTERS
DRS. R. H. MATZINGER R.A.

Son:
MEVROUW M. H. TH. V.
MATZINGER-WINTERS
IR. B. H. MATZINGER
EN KINDEREN

2101 AD Heemstede, 2 februari 1983.
Bronsteeweg 56

De crematie heeft in alle stilte plaatsgevonden.

De Volkskrant, 02-02-1983.

De hamvraag is natuurlijk: Hoe kon een arts die vóór de oorlog gold als een man van wetenschappelijk, militair en maatschappelijk aanzien – iemand met warme belangstelling voor slachtoffers van oorlogen en ongevallen, iemand die als legerarts het vaderland diende, iemand die altijd klaar stond voor zijn patiënten – afglijden richting het nationaalsocialisme?

Ik citeer uit een brief van A. Winters, zoon van Victor Winters, d.d. 19-04-2003:

In de jaren dertig haalde pa een stomme streek uit: de NSB. Mussert was op het toneel verschenen. Bij de eerste verkiezingen in '35 (?) kreeg hij in Limburg veel stemmen, in Kerkrade geloof ik zelfs 28%. Als u Lou de Jong ooit gelezen hebt zult u merken dat heel veel militairen (Kruls schrijft dat ook) en intellectuelen genoeg hadden van het regentendom in Den Haag ... Mijn vader ging de politiek in, eerst als lid voor de Staten van Limburg in 1939. Toen mobilisatie, daarna op aanraden van de Katholieke Staatspartij naar de Unie van De Quay ... en toen Mussert door Hitler als leider van het Nederlandse volk werd aangewezen en mijn vader alleen via die weg nog een belangrijke rol kon spelen heeft hij dat

*gedaan. Roekeloos en misschien dom. Een nazi was hij zeker niet, dat weet ik heel goed, en (dat) hebben later ook talrijke getuigen verklaard. Hij was een streber (volgens zijn advocaat), noem het een brood-NSB'er. Hij heeft ondanks dat lidmaatschap nooit een baan gekregen ...*⁸⁵

Mijn conclusie. Victor Winters was een idealistische en intelligente man die grote waarde hechtte aan het optimaliseren van de gezondheidszorg. Hij was echter ook iemand die graag belangrijk gevonden wilde worden. Hij wilde 'erbij horen'. Het vergaren van status en gewin vond hij geenszins afkeuringswaardig. Winters was niet roekeloos of dom. Ook was hij geen 'brood-NSB'er'. Hij was graag bereid diverse NSB-functies te vervullen, wist zichzelf goed te profileren, was een 'streber'. Winters was geen 'fanatieke spion' voor de Franse geheime dienst, noch een doorgewinterde nationaalsocialist of 'rasechte nazi', eerder een meeloper, een opportunist, een kameleontische persoonlijkheid, die door zijn houding en gedrag veel kwaad bloed heeft gezet en wiens berechting en veroordeling mijns inziens volkomen terecht zijn.

Noten

- 1 Met dank aan dr. Fred Cammaert, historicus, auteuriteit op het onderzoeksterrein 'Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog', voor het becomingariëren van dit artikel. Eveneens dank aan prof. dr. Mart (M.J.) van Lieburg, emeritus hoogleraar Medische Geschiedenis (Erasmus MC), bibliothecaris KNMG, directeur-beheerder Trefpunt Medische Geschiedenis Nederland (TMGN), voor het lezen en aanvullen van de concepttekst. Tot slot dank aan dr. Herman van Rens, oud-huisarts, historicus en Holocaustkenner, voor het bestuderen van dit artikel.
- 2 Winters is een uit Duitsland afkomstige familie die sinds vele generaties in Venlo e.o. woont. Zie: <https://genwiki.nl/limburg/index.php?title=Winters>. Geraadpleegd op 27-02-2023.
- 3 Zie: <https://www.ancestry.com/genealogy/records/dr-victor-micha%C3%ABl-emile-winters-24-1hhw507>. Geraadpleegd op 28-01-2023. Cyriel M.J. Laudy, *Alphons Winters. Veelkleurig palet. Venlo 1906-Sittard 2000* (Sittard 2004), 15 e.v.
- 4 Winters: <https://genwiki.nl/limburg/index.php?title=Winters>. Geraadpleegd op 20-02-2023.
- 5 *Nieuwe Venlosche Courant*, 25-11-1931.
- 6 *Limburger Koerier*, 02-05-1932.
- 7 *De Limburger*, 20-04-1939.
- 8 Zie: www.medischcontact.nl.
- 9 Geraadpleegd op 28-01-2023.
- 10 E-mail prof. dr. M. van Lieburg aan schrijver dezes d.d. 23-03-2023.
- 11 *Dagblad van Noord-Brabant*, 14-08-1925.
- 12 *Nieuwe Venlosche Courant*, 29-12-1926.
- 13 In het gemeentearchief van Kerkrade bevinden zich geen persoonlijke gegevens of dossier over huisarts V. Winters, aldus een e-mail van assistent-archivaris mevrouw D. Smeets-Habets aan schrijver dezes d.d. 01-03-2023.
- 14 Zie: www.ntvg.nl. Geraadpleegd op 28-01-2023. *Limburger Koerier*, 06-07-1927.
- 15 *Limburger Koerier*, 22-11-1926.
- 16 Later woonden zij aan de Bleijerheidestraat 93. *Limburgsch Dagblad*, 22-09-1942.
- 17 *Nieuwe Venlosche Courant*, 29-10-1927. Later zouden zij nog vijf kinderen krijgen. Het gezin had 'flinke meiden' in dienst ter ondersteuning van het dagelijkse huishouden. Zie: *Limburger Koerier*, 27-01-1936.
- 18 *Limburger Koerier*, 17-10-1928. Hij werkte onder meer samen met August Widdershoven (1885-1955), Commandant van de Transportcolonne van het Nederlandse Rode Kruis, afdeling Heerlen.
- 19 *De Amsterdammer*, 17-04-1930.
- 20 *Soerabaijasch Handelsblad*, 26-05-1930.
- 21 *De Limburger*, 01-08-1932.
- 22 *Limburger Koerier*, 12-11-1931.
- 23 Gerardus Hubertus Alphonsius Habets (1883-1958): <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-bronnen/I37752.php>. Geraadpleegd op 22-02-2023. *Limburgsch Dagblad*, 13-01-1932.
- 24 *Nieuwe Venlosche Courant*, 08-10-1934.
- 25 *Limburger Koerier*, 28-05-1936. *Limburger Koerier*, 21-04-1939.
- 26 Zie onder meer: *Limburgsch Dagblad*, 06-08-1931.
- 27 *Limburger Koerier*, 08-08-1933. *Limburger Koerier*, 10-03-1934. *Limburger Koerier*, 12-09-1938.
- 28 Zie onder meer: *De Limburger*, 17-12-1937; *Limburger Koerier*, 24-01-1939.
- 29 *Het Vaderland: staat- en letterkundig nieuwsblad*, 12-04-1932.
- 30 De Bijzondere Vrijwillige Landstorm betrof dienstplichtige militairen zonder mobilisatiebestemming die in tijden van nood, als bijzonder vrijwilliger onder de wapenen konden komen om de overheid te hulp te komen bij het handhaven van orde en rust. Zie: <https://www.oorlogsbronnen.nl/thema/Bijzondere%20Vrijwillige%20Landstorm>. Geraadpleegd op 28-02-2023.
- 31 *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 14-08-1926. *Vox Medicorum*, 11-04-1934.
- 32 *De Limburger*, 01-04-1936.
- 33 V.M.E. Winters, *Jean Dominique Larrey. Een biografie* (Heerlen 1933).
- 34 Zie noot 69.

- 33 Hij behoorde tot Kieskring IV, Heerlen. *Limburgsch Dagblad*, 20-04-1939.
- 34 Zie website Provincie Limburg, Historie, feiten en cijfers: [historische_lijst_gouverneurs_gedeputeerden_griffiers_en_statenleden_17-01-2023.pdf](https://www.limburg.nl/historie/lijst-gouverneurs-gedeputeerden-griffiers-en-statenleden_17-01-2023.pdf). Geraadpleegd op 28-01-2023. *Limburger Koerier*, 21-04-1939.
- 35 *Limburgsch Dagblad*, 17-04-1939.
- 36 Zie: <https://nimh-beeldbank.defensie.nl/foto-s/detail/35c10f42-eb18-11df-a391-13966e870614>. Geraadpleegd op 18-02-2023.
- 37 Zie: www.grebbeberg.nl. Geraadpleegd op 18-02-2023. Voorthuizen werd aan het eind van de oorlog op 17 april 1945 door Canadese militairen bevrijd.
- 38 Verslag van Reserveofficier van Gezondheid 1^e Klasse Dr. V. Winters, Voorthuizen d.d. 27 mei 1940. Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH): https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&miadt=2231&mizig=210&miview=inv2&milang=nl&micols=1&micode=409&mizk_alle=Winters. Geraadpleegd op 24-02-2023.
- 39 *Limburgsch Dagblad*, 09-08-1940.
- 40 Andere huisartsen in Kerkrade waren de heren: Drenth, Limpens, Rijcken, Schmier, Michels, Retera en Wackers. Of zij allen met NSB-arts Winters samenwerkten is de vraag.
- 41 Mij is wel bekend dat Kerkrade niet bepaald een RKSP-bolwerk was en dat er in Kerkrade relatief veel mensen woonden die op de NSB stemden, hetgeen onder meer te maken had met de toentertijd slechte sociaaleconomische situatie en de binding met Duitsland. Zie: S.Y.A. Vellenga, *Katholiek Zuid-Limburg en het fascisme* (Assen 1975).
- 42 *Limburger Koerier*, 28-10-1940. *Limburger Koerier*, 06-11-1940.
- 43 Gerardus Hubertus Alphonse Habets, burgemeester. Zie: <https://kerkradewiki.nl/kerkrade/habets-gerardus-hubertus-alphonse/>. Geraadpleegd op 22-02-2023.
- 44 Volgens J. Smeets, schrijver van *Kerkradse gezagdragers tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Kerkrade 2008), was burgemeester Habets een collaborateur. Tijdens zijn archiefonderzoek betreffende burgemeester Habets is Smeets echter nooit de naam van diens zwager dr. V.M.E. Winters tegengekomen, aldus zijn e-mail d.d. 23-02-2023.
- 45 W.C.H. Habets, *Witboek burgemeester G.H.A. Habets. Uitgegeven naar aanleiding van de publicatie 'Kerkradse Gezagdragers tijdens de Tweede Wereldoorlog' van J. Smeets en een beslissing van de commissie Naamgeving van de gemeente Kerkrade* (2009).
- 46 Luc Wolters, *Burgemeester Hubert Rhoen, gijzelaar van de bezetter* (Simpelveld 2011). Zie: https://cuatro.sim-cdn.nl/simpelveld/uploads/burgemeester_hubert_rhoen_gijzelaar_van_de_bezetter_1.pdf, Geraadpleegd op 16-03-2023.
- 47 Zie: <https://www.medischcontact.nl/nieuws/laatste-nieuws/artikel/het-medisch-contact-in-verzet.htm>. Geraadpleegd op 29-01-2023.
- 48 H.M. van Randwijk, *In de schaduw van gisteren. Kroniek van het verzet 1940-1945* (Amsterdam 1995), 175. Zie: https://www.dbnl.org/tekst/rand002insc01_01/rand002insc01_01_0043.php. Geraadpleegd op 02-03-2023.
- 49 *Noordbrabantsche Courant*, 15-09-1942.
- 50 Zie: http://medischcontact-artsendatabankwoii.artsennet.nl/MC/doc.jsp?scannr=MC-088_001. Geraadpleegd op 15-02-2023.
- 51 *De zwarte soldaat: blad voor de WA*, 21-01-1943.
- 52 *Ibidem*, 10-04-1942.
- 53 *Nieuwe Apeldoornsche Courant*, 15-10-1941.
- 54 *Dagblad van het Zuiden voor Eindhoven, Meierij, Peel en Kempenland*, 16-09-1942.
- 55 *Limburgsch Dagblad*, 27-11-1942.
- 56 *Volk en Vaderland: weekblad der Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland*, 24-10-1941.
- 57 *Noordbrabantsche Courant*, 15-09-1942.
- 58 *Nieuw Nederland*, 15-12-1942, 411.
- 59 *Ons Volk, den Vaderlant ghetrouwe*, april 1944, 22.
- 60 Marcel Krutzen, 'Mies Förster (1915-1945), verpleegster in oorlogstijd', *MijnStreek* 2018-01, 30 e.v.
- 61 Fred Cammaert en Marcel Put, 'Eindelijk een echte burgemeester'. *Feiten en fabels over Marcel van Grunsven 1940-1946*, (Roermond 1914), 149-150.
- 62 B.A. Sijes, *De Arbeidsinzet. De gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland 1940-1945* ('s-Gravenhage 1990), 402.
- 63 Zinsnede uit de brief: *En niet alleen is deze deportatie een ramp, zij is ook een gruwelijk onrecht in strijd met alle menselijke en goddelijke wetten. Als herders uwer zielen mogen Wij niet zwijgen over hetgeen nu ons volk wordt aangedaan. Het nageslacht zou het Ons eeuwig als een schande aanrekenen, als Wij dit onrecht stilzwijgend zouden aanzien. De Bisschoppen hebben tot taak op te komen voor het recht en wat onrecht is als onrecht te wraken; anders zouden zij in hun plicht tekort schieten*. Zie: <https://rkdocumenten.nl/toondocument/357-arbeiders-deportatie-nl/?systeemnum=357-2>. Geraadpleegd op 18-03-2023.
- 64 *Limburgsch Dagblad*, 28-12-1945.
- 65 *Limburgsch Dagblad*, 28-01-1964.
- 66 De POD hield zich bezig met het opsporen en verhoren van NSB'ers, Nederlandse SS'ers, vrijwilligers in Duitse dienst en mensen die joden, onderduikers en verzetsmensen hadden verraden. Diegene die het stempel politieke delinquent kreeg, werd daarna door een tribunaal, een bijzonder gerechtshof of een bijzondere raad van cassatie, berecht.
- 67 *Limburgsch Dagblad*, 18-12-1945.
- 68 *Limburgsch Dagblad*, 20-12-1945.
- 69 De Bijzondere Rechtspraak 1945-1952: <http://www.debijzondererechtspleging.nl/tribunalen>. Geraadpleegd op 29-01-2023.
- 69 Wegens gezondheidsredenen heb ik historisch onderzoeker drs. Bettina J. Mulder uit Den Haag eind juni 2023 verzocht de door mij gereserveerde CABR-dossiers betreffende V. Winters in het Nationaal Archief te Den Haag te bestuderen, hetgeen zij op 27-07-2023 gedaan heeft. Voornoemde dossiers bleken erg omvangrijk, niet geïndiceerd en ongeordend. Duidelijk is dat van meerdere archiefvormers documenten zijn 'opgestapeld' in één omslag, zonder scheiding of vermelding van desbetreffende archiefvormer. Het bleek een flinke klus om relevante gegevens te vergaren, aldus Bettina Mulder in haar e-mail van 28 juli 2023. De geraadpleegde dossiers betreffen: Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging, CABR (toegang 2.09.09): inventarisnummer 49728, dossier 2192 (Tribunaal Maastricht); inventarisnummer 48950, dossier 1124 (Tribunaal Maastricht). Stichting Toezicht Politieke Delinquenten, STPD (toegang 2.09.42.01): inventarisnummer 956, dossier 3032 (STPD Heerlen).
- 70 Tot deze artsen behoorde Nico van Nieuwenhuysen, de wrede kamparts van Amersfoort. Hij werd veroordeeld tot twintig jaar cel en een levenslang beroepsverbod. Zie: Adriaan van Es en Arjeh Kalmann, 'Maar ik ben geen schooier'. *Nico van Nieuwenhuysen. Arts in Kamp Amersfoort en aan het Oostfront*. Uitgeverij Verbum, (Almere 2022).
- 71 *Nederlands Dagblad*, 30-05-1983.
- 72 Lodewijk Ivo Crijns, *Met Godsvertrouwen voor het vuurpeloton. Karel van Berckel, verzetsman en chirurg* (Zutphen 2015).
- 73 In april 1943 had Winters zijn praktijk willen overdoen aan de jonge arts Jan L.J. Bruisten (1914-1990) in verband met zijn benoeming tot Hoofd van de Afdeling Medische Zaken van het Provinciaal Bureau van de Nederlandsche Volksdienst te Maastricht. Deze overname is echter niet doorgegaan.
- 74 *De Zuid-Limburger*, 13-09-1947.
- 75 E-mail prof. dr. M. van Lieburg aan schrijver dezes d.d. 23-03-2023.
- 76 *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, 03-01-1946.
- 77 Cyriel M.J. Laudy, *Alphons Winters. Veelkleurig palet. Venlo 1906-Sittard 2000* (Sittard 2004), 124.
- 78 *Ibidem*, 67-68.
- 79 VPRO-radioprogramma: *Het Spoor Terug: huisarts – schilder Alphons Winters uit Sittard, 2003*. Beluisterd: https://www.vpro.nl/programmas/ovt/spel~POMS_VPRO_208923~ovt~.html. Geraadpleegd op 23-03-2023. Zie: *De Nieuwe Limburger*, 30-01-1959.
- 80 *De Volkskrant*, 13-01-1962.
- 81 *Ibidem*.
- 82 *Medisch Contact*, 21-01-1966, 70.
- 83 *Adresboek Heemstede 1969*, 01-04-1969, 102.
- 84 *De Volkskrant*, 02-02-1983.
- 85 Cyriel M.J. Laudy, *Alphons Winters. Veelkleurig palet. Venlo 1906-Sittard 2000* (Sittard 2004), 144 en 145, noot 22.

FRANS GERARDS

Dr. Frans Gerards is lid van onze redactie en de historische werkgroep 'Het Land van Herle' en bestudeert aspecten van de geschiedenis van deze regio.

'SLAAT HEM OP DEN KOP, DAN HINKT HIJ NIET'

Over mishandelingen met zware knuppels en sierstokken in de 18de eeuw

De advocaat-fiscaal van de Staatse Raad van Brabant, J.F. van Steelant, deed in 1772 onderzoek naar de misstanden in de rechtspraak in de drie Landen van Overmaas. Voor wat het Land van Valkenburg betrof, waartoe toen ook de schepenbank van Heerlen behoorde, waarschuwde hij voor de vele vechtpartijen waarbij gebruik werd gemaakt van zware knuppels en sierstokken die aan het uiteinde waren voorzien van ijzeren, koperen of loden pinnen. Met dit type wapentuig konden daders hun slachtoffers de zwaarste hoofdwonden toebrengen.¹

Een veelgehoord gezegde onder de ingezetenen van het Land van Valkenburg luidde dan ook: *'Slaat hem op den kop, dan hinkt hij niet!'*² Willem Albert Bachienne, die van 1759 tot 1783 predikant was in Maastricht, had dan ook bepaald geen hoge dunk van de bewoners van het Land van Valkenburg. Ze waren volgens hem kregel en twistziek, oftewel lichtgeraakt en ruziezoekend. Als bewijs daarvoor verwees hij naar de vele vechtpartijen en mishandelingen met dodelijk afloop. In een andere publicatie uit die tijd werden diezelfde bewoners getypeerd als wraakzuchtig jegens hen door wie ze beledigd waren, vol dankbaarheid daarentegen jegens hun weldoeners.³ Het dragen van die gevaarlijke stokken werd overigens bij resolutie d.d. 7 mei 1777 door de Staten-Generaal in Den Haag verboden en bestraft met zware geldboetes.⁴ Hoe gevaarlijk het hierboven genoemde wapentuig kon zijn, wordt in deze bijdrage geïllustreerd middels drie casussen. De eerste casus heeft betrekking

op de halfwin Johannes Romers van de hoeve Soureth bij Simpelveld. Hij werd op 8 december 1738 doodgeslagen.⁵ De tweede casus betreft Willem Maes uit Schin op Geul, die op 2 oktober 1753 ernstig aan zijn hoofd werd verwond. De derde casus heeft betrekking op Johannes Widdershoven, die op zondag 28 januari 1770 bij een vechtpartij in Heerlen dodelijk werd verwond.⁶ Bij iedere casus gaan we in op de aanleiding van de mishandeling, het verloop ervan en de toegebrachte verwondingen.

Johannes Romers

Johannes Romers was samen met zijn echtgenote Agnes Wijnands op 8 december 1738 in Heerlen naar de kerk gegaan vanwege de *'Heyligen dag van Maria Ontfankenisse'*. Toen ze 's middags naar huis gingen en al bijna thuis waren, kwamen ze de broers Johannes en Meerten Wouben tegen.

Aanleiding en verloop van de mishandeling

Tijdens de ontmoeting met de broertjes Wouben zei Meerten Wouben in het voorbijgaan tegen Romers: *'Hey mordjieu leven voor leven!'*, waarop

De hoeve Soureth

Romers zei: *'Hebst dou het op mich, wat heb ich dich van mijn leven gedaan?'* Daarop gaf Johannes Wouben Romers een slag met zijn stok. Agnes Wijnands probeerde die stok toen onmiddellijk vast te pakken, waarop Meerten Wouben zo hard met zijn stok op Romers' hoofd sloeg dat deze onmiddellijk op de grond viel. Agnes Wijnands ging toen op haar man liggen om hem tegen nog meer stokslagen te beschermen. De broertjes Wouben begonnen toen met hun stokken ook op haar in te slaan. Ondertussen nam Agnes Wijnands het gewonde hoofd van haar man in haar schoot en terwijl ze dat deed, begon Johannes Wouben op de benen van haar man te slaan. Ook werd er nog met een mes in het been van haar man gestoken. Agnes Wijnands smeekte de broertjes Wouben toen om haar leven te sparen. Die zeiden daarop tegen haar: *'Dijn leven is dich geschonken, stank op en gank aan!'* Daarna liepen ze weg.

Omstreeks vijf uur in de namiddag van die achtste december liet Heyliger Schielen van de Beitel de eerste paardenknecht van de hoeve Soureth, Willem Noteboom, weten dat zijn meester en zijn vrouw er ernstig aan toe waren. De paardenknecht ging toen onmiddellijk naar de plek waar de mishandeling had plaatsgevonden. Daar aangekomen vroeg hij aan Romers: *'Mijn lieve Meester, wie heeft u dat gedaan?'* Romers kon toen nog net uitbrengen: *'Wou, Wou, Wou!'*, waaruit Willem Noteboom opmaakte dat het de gebroeders Wouben moesten zijn geweest.

Verwondingen

Van deze mishandeling werd, waarschijnlijk door Willem Noteboom, op dezelfde dag nog aangifte gedaan bij de schepbank van Heerlen. Een dag lag later begaven de twee chirurgijns Hubertus Roebroek van Heerlen en Henricus Bissenschut van Simpelveld zich naar de hoeve Soureth voor een gerechtelijke visitatie. In de keuken van de hoeve, naast het vuurijzer en liggend op een bed, troffen ze Agnes Wijnands aan die hen vertelde wat haar en haar man was overkomen.

Het onderzoek van de ondertussen overleden halfwin Romers wees uit dat zijn schedel aan de rechterzijde volledig was ingeslagen. De wond had de grootte van een platte hand. Hierbij was ook het hersenvlies doorboord. Van zijn rechterbeen, vanaf de knie tot aan de voet, was het scheenbeen in verschillende stukken geslagen. Bovendien troffen ze in het rechterbeen twee messteken aan. Ook zijn linkerbeen was door stokslagen en messteken totaal verminkt. Beide chirurgijns ronden hun onderzoek daarna af met de conclusie dat ten gevolge van de verschillende verwondingen van Johannes Romers *'den subtelijke dood aanstonds daar op heeft moeten volgen'*.

Het onderzoek van Agnes Wijnands wees uit dat haar rechterbovenarm ter lengte van een handbreedte in stukken was geslagen. Diezelfde arm was onder de elleboog 'geheel en al gekwetst'.

Willem Maes

Willem Maes uit Schin op Geul was op dinsdagavond 2 oktober 1753 in Klimmen naar de kermis geweest.⁷ Daarna had hij nog een bezoek gebracht aan de herberg van Matt. Brouwers. Deze herberg was in Klimmen 'op het kerkhof' gelegen. Toen hij om negen uur naar huis wilde gaan, kwam hij Laurens Schoenmakers en Peter Laven uit Ransdaal tegen. Aan hen vroeg hij toen of ze naar Ransdaal gingen en of hij dan met hen mee mocht lopen. Dat was goed. In hun gezelschap bevond zich ook nog broeder Vincent van het Predikherenklooster van Maastricht.

Aanleiding en verloop van de mishandeling

Op weg naar Ransdaal, tussen de Schalenbosch en Ter Maar in Klimmen, merkten ze dat ze door enkele mannen werden gevolgd. Nadat ze door hen waren ingehaald, grepen de achtervolgers Willem Maes vast en begonnen onmiddellijk met stokken op hem in te slaan. Hierna viel Willem Maes op de grond. Toen hij overeind wilde komen, begonnen ze hem weer met hun stokken te slaan. Broeder Vincent liet zich toen over Willem Maes heen vallen, waardoor deze laatste de gelegenheid kreeg om te vluchten.

Wat de aanleiding was om zo tegen Willem Maes tekeer te gaan, wordt in de bronnen niet vermeld. Duidelijk is wel dat de achtervolgers het enkel op Willem Maes hadden gemunt want zijn metgezellen werd geen haar gekrenkt. Het meest waarschijnlijk is dan ook dat er iets op de kermis in Klimmen was voorgevallen. Willem Maes had namelijk niet voor niets aan Laurens Schoenmakers en Peter Laven gevraagd of hij in hun gezelschap mee naar Ransdaal mocht lopen. Een woordenwisseling op de kermis of geflirt met meisjes uit Klimmen – en dat door iemand van Schin op Geul! –, zou de aanleiding voor de mishandeling geweest kunnen zijn.

Achteraf verklaarden Laurens Schoenmakers en Peter Laven dat de achtervolgers inderdaad twee Klimmenaren waren geweest. Het waren twee knechten, Hendrik Bemelmans en Arnold Snijders, die bij de pachter Christiaan Vaessen op de hof ter Heyden werkten.⁸

Verwondingen

Aangekomen in Ransdaal bezochten Laurens Schoenmakers en Peter Laven nog de herberg van Francis Sparla, waar ze ook Willem Maes aan-

Plaggenhut in Heerlerheide

troffen. Ze zagen toen dat Willem Maes een groot driehoekig gat boven op zijn hoofd had. Dat gat was groter dan het grootste lid van een vinger. Verder waren zijn kousen en broek aan flarden gescheurd.

Johannes Widdershoven

Omdat Heerlerheide in die tijd nog geen eigen kerk had, bezocht Johannes Widdershoven, die als knecht op de hoeve de Struijver bij Ten Esschen werkte, op zondag 28 januari 1770 de hoogmis in Heerlen. Hierbij wordt aangetekend dat in Heerlen op 'die van Heerlerheide' werd neergekeken. In Heerlen woonden namelijk de notabelen, de schepenen, de notarissen, de advocaten en de chirurgijns, in Heerlerheide daarentegen, op de ongecultiveerde gronden in kleine boerderijtjes of plaggenhutten, woonden de arme en kleine lieden die dagelijks in alle hevigheid met de *struggle for life* werden geconfronteerd.

Om rond te kunnen komen waren ze verplicht om er van alles en nog wat bij te doen en dat was met name kleinhandel. Met een mars of korf op hun rug waren ze vaak lange dagen onderweg om wat extra's te verdienen. Onderweg kochten ze bij boeren vaak de overschotten op om die elders weer te verkopen.

Rondtrekkend volk had in de regel geen goede naam. En dat gold ook voor 'die van Heerlerheide'. Zo tekende de Heerlense pastoor Dionysius Penners in zijn dagboek op dat 'die van Heerlerheide'

Marskramers van Heerlerheide

veelal met groenten, eieren, boter en andere etenswaren naar Aken trokken om deze daar te verkopen. 'Maar zware arbeid', zo zei hij enigszins denigrerend, 'verrichtten ze niet graag'. Ze trokken volgens hem liever als marskramer naar Holland.⁹

Aanleiding en verloop van de mishandeling

Nadat Johannes Widdershoven op zondag 28 januari in Heerlen de hoogmis had bijgewoond, ging hij naar de herberg van Gerardus Schils om er een glas brandewijn te drinken. De herberg van Gerardus Schils was gelegen aan de Vee-marktspoor. In de herberg brak toen een ruzie uit tussen Gerardus Wetzels afkomstig uit de Coolhoven, de huidige Akerstraat in Heerlen en Johannes Aalmans alias Paters Marie Jong, 'wonende op de Berg agter den Hoff Berssdael'. Beide kemphanen grepen elkaar al vechtende zo stevig bij de haren vast dat ze al rollebollend op de 'vaerweg', op straat dus, belandden. Drie à vier andere personen kwamen toen met opgeheven stokken op Johannes Aalmans af om hem te slaan.

Op dat moment zei Johannes Widdershoven echter: 'Laat die twee geworden, die kunnen zich geen kwaad doen, het is man tegen man'. Met andere woorden, Johannes Widdershoven maande de bemoeials aan om de twee kemphanen het onderling te laten uitvechten en zich daar verder buiten te houden. Het was man tegen man, zo vond hij, en dat moesten ze zelf maar oplossen. Staande in de deuropening op de trap van de herberg schreeuwde toen Jacobus Juneman

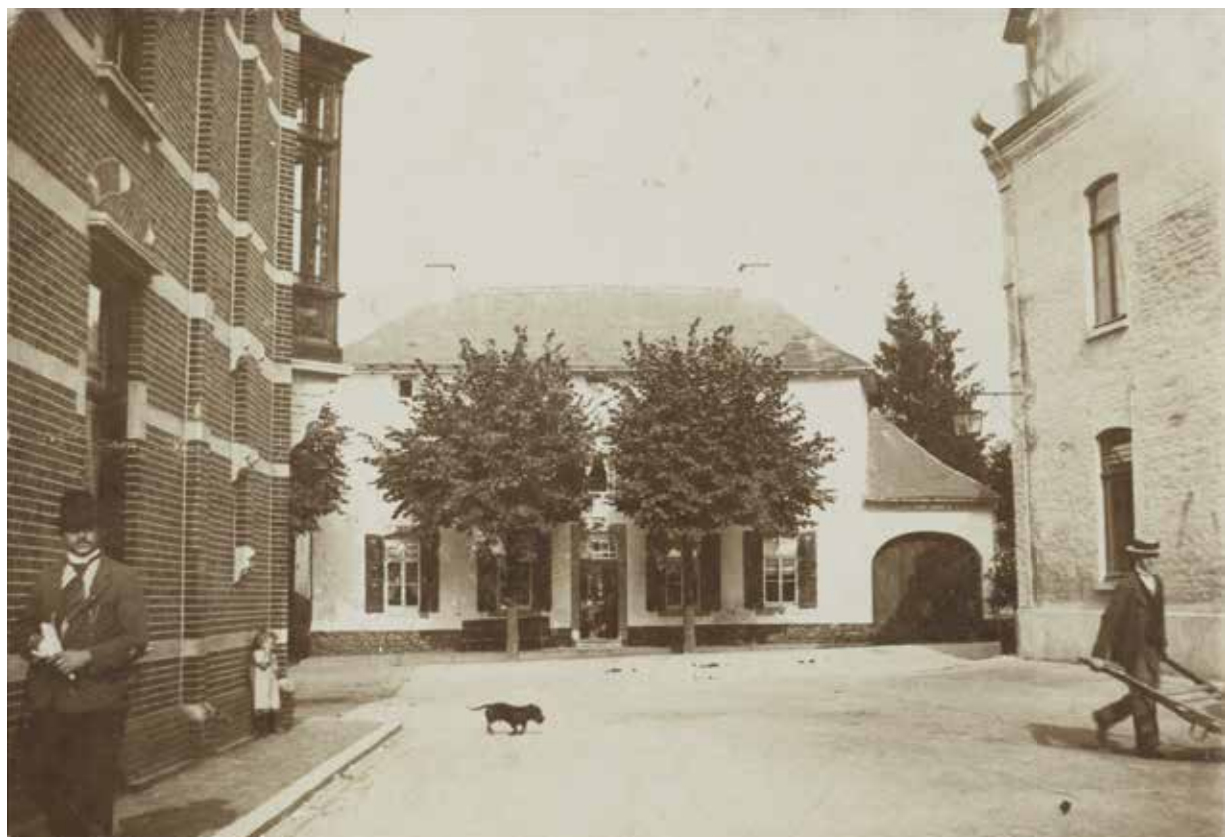
Hieronder: pastoor Dionysius Penners

uit de Caumer: 'Waar zijn die hondsvotten van die heijde', waarmee hij 'die van Heerlerheide' en dus Johannes Widdershoven bedoelde. Dit was een openlijke en onverbloemd denigrerende en discriminerende opmerking over inwoners van Heerlerheide.

Een zekere Andries Quaedvlieg, ook van Heerlerheide, liet dat echter niet over zijn kant gaan en riep hierop: 'Die van de heijde zijn geen hondsvotten, maar gewoon eerlijke luijden zoals die van Heerlen'. Dat was te veel gezegd. Terwijl Jacobus Juneman het scheldwoord nog eens herhaalde, sloeg hij Andries Quaedvlieg zo hard met zijn stok dat die uit zijn handen en door de lucht

*Huis De Luijff,
Wilhelminaplein 24
in Heerlen*

vloog, waarop Andries Quaedvlieg hem vroeg welke reden hij had om hem zo te slaan. Jacobus Juneman zei toen op een zeer agressieve toon: *'Kerl blijft mig van 't lijf.*

Nu 'die van Heerlerheide' zich verbaal met de vechtpartij hadden bemoeid, werden zij de kop van jut en vanaf dat moment waren zij het mikpunt. Even later begonnen namelijk verschillende personen, onder wie Hans Peter Cuijpers van de Drievogels, Peter Schepers alias het Schetterken Jongh en Jacobus Juneman – deze laatste ging volgens de bron tekeer als een beest – met stokken en knuppels op Johannes Widdershoven in te slaan. Johannes Widdershoven probeerde vervolgens nog om het vege lijf te redden door zich terug te trekken in de herberg van Gerardus Schils. Tevergeefs want de hospes duwde iedereen terug naar buiten. Een zekere Matthijs Cuijpers greep Johannes Widdershoven daarna van achter vast bij zijn haren, schopte hem en zei: *'Halt, dou hast nog niet genoeg, dou komst so niet aff!*' Hij werd toen met knuppels en stokken opnieuw zo hard geslagen dat hij aan zijn hoofd gewond raakte. Hij werd zelfs zo hard geslagen dat hij ter plekke zou zijn overleden als Matthijs Cuijpers' broer, Hans Leonard, niet over hem heen was gaan liggen om hem tegen nog meer stokslagen te beschermen.

Verwondingen

Kort daarna werd Johannes Widdershoven, die een verwonding aan de linkerkant van zijn hoofd had opgelopen, verbonden door de in Heerlen wonende chirurgijn en dorpsdokter Math Roebroek, die in het aan de Veemarkt in Heerlen gelegen huis De Luijff woonde.¹⁰

Tijdens de behandeling van die hoofdwond stelde de chirurgijn vast dat de hersenschedel weliswaar was ontbloot, maar niet doorboord. Volgens Matthijs Bour, wonende 'op het kerkhof' in Heerlen, was het Jacobus Juneman geweest die met een harde klap van zijn stok Johannes Widdershoven die verwonding aan diens hoofd had toegebracht.

Johannes Widdershoven overleed tussen 17 en 18 februari aan de in Heerlen opgelopen verwonding aan zijn hoofd. De schepenen van Heerlen, op verzoek van de luitenant-drossaard Farjon van Valkenburg, droegen de chirurgijns Roebroek en Corriaux op ten huize van Leonard Widdershoven tot schouwing over te gaan van het dode lichaam van Johannes Widdershoven. Leonard Widdershoven was de vader van Johannes Widdershoven. Bij hem had Johannes, het slachtoffer van de mishandeling, al die tijd gewond op bed gelegen. Aan de linkerkant van zijn hoofd vonden de

chirurgijns een wond die de grootte had van het tweede lid van de wijsvinger waarbij het cranium, de hersenschedel, was ontbloot. Om precies te weten waaraan Johannes Widdershoven was overleden moest echter het cranium worden afgenomen, dat wil zeggen dat de schedel moest worden gelicht. Na deze ingreep vonden ze aan de binnenkant een abces dat was veroorzaakt door vochtophoping. Hierdoor was 'eene universele inflamatie' ontstaan, een sepsis dus, die door het hele lichaam was getrokken met de dood als gevolg.

Strafrechtelijk niet vervolgd

Naar aanleiding van de mishandeling van Johannes Romers vond geen strafrechtelijke vervolging van de daders plaats. De luitenant-drossaard van het Land van Valkenburg, Balthasar Collard, liet de Staatse Raad van Brabant in Den Haag namelijk op 21 december 1738 weten dat tegen de daders weliswaar een arrestatiebevel was uitgevaardigd, maar dat beiden voortvluchtig waren. Kortom, door er tussen uit te knippen wisten de broertjes Wouben aan strafrechtelijke vervolging te ontkomen.

Ook de aanranders van Willem Maes werden niet vervolgd. Van de mishandeling moet wel aangifte zijn gedaan. Op advies van de luitenant-drossaard van Valkenburg, Hendrik Aemilius van Panhuys, legden Laurens Schoenmakers en Peter Laven namelijk op 16 oktober 1753 over het hele gebeuren een verklaring af bij notaris Cornelis Swildens in Voerendaal.

Ook Jacobus Juneman, die volgens omstanders Johannes Widdershoven de fatale klap op zijn hoofd had toegediend, werd niet strafrechtelijk vervolgd. Dat had te maken met het feit dat hij in de nacht van 7 op 8 december 1772 met vier anderen een inbraak had gepleegd in de Caumermolen waarbij meel was gestolen. In de Caumermolen had Jacobus Juneman eerder als knecht gewerkt. Op 16 december 1772 werd hij naar aanleiding van die inbraak gearresteerd en verhoord op het Landshuis te Valkenburg waar hij verschillende keren werd blootgesteld aan een scherper examen. Uiteindelijk werd hij veroordeeld tot de galg. Het vonnis werd voltrokken op 20 april 1773 op de Heesberg in Heerlen.¹¹ De Heerlense schep J.B. van Cotzhuijsen had geen hoge dunk van hem. De bastaard Juneman, zo zei hij eens, had volgens hem in deze wereld niets anders te ver-

De Caumermolen in Heerlen

liezen dan zijn impertinente persoon.¹² Opmerkelijk is dat Jacobus Juneman ter dood werd veroordeeld voor de diefstal van meel en niet vanwege de doodslag op Johannes Widdershoven. Dat werd in 1772 aan de kaak gesteld door de advocaat-fiscaal van de Raad van Brabant Van Steelant tijdens diens onderzoek. Pas nadat Johannes Widdershoven drie weken later was overleden, zo stelde Van Steelant vast, ging de luitenant-drossaard van Valkenburg Farjon, en dat ook nog eens met lange tussenpozen, eindelijk over tot het verhoren van getuigen. Desondanks bleef de aanval op Johannes Widdershoven, die volgens hem de trekken had vertoond van een volksgericht, ongestraft. Als de luitenant-drossaard alerter was geweest had hij voldoende bewijsmateriaal tegen de dader Jacobus Juneman kunnen verzamelen. Van Steelant achtte dit probleem dusdanig groot dat hij opmerkte dat veel delicten gewoon ongestraft bleven waardoor de Landen van Overmaze meer en meer een vrijplaats voor misdadigers dreigden te worden.

Beschouwing

Naar aanleiding van de manslag op Johannes Romers en Johannes Widdershoven en de mishandeling van Willem Maes moet worden opgemerkt dat er in sommige opzichten na tweeënhalve eeuw niet bar veel is veranderd. Liepen jonge mannen in de achttiende eeuw met knuppels en sierstokken rond om elkaar de koppen in te slaan, op de dag van vandaag lopen er steeds meer jongeren rond met messen.¹³ Was het in

1770 al voldoende om na één verkeerd gevallen opmerking in elkaar te worden geslagen, op de dag van vandaag is dat soms niet anders. Menigeen zal zich wel drie keer bedenken om zich met ruziënde en krakelende hangjongeren te bemoeien uit angst om met een mes te worden aangevallen.

Tot slot nog de opmerking van de advocaat-fiscaal Van Steelant over de luitenant-drossaard Farjon van Valkenburg. Die was volgens hem te laks opgetreden wat de manslag op Johannes Widdershoven betrof. Om die reden werd Jacobus Juneman voor dat delict niet veroordeeld maar wel voor diefstal van meel op de Caumermolen. Het heeft er alle schijn van dat eigendom door het toenmalige rechtssysteem beter werd beschermd dan het leven van een arme drommel.

Zeldzaam 17e of 18e-eeuws tegeltableau met de afbeelding van een landloper met een knuppel.

Noten

- 1 M. van Dijk, 'Onder staats bewind', in: M.M.J. Put en M. van Dijk, *2000 jaar Heerlen, van Romeinse nederzetting tot moderne stad* (Heerlen 1998) 134-135; M. van Dijk, 'Chirurgijns en gerechtelijke visitaties in Heerlen tijdens de achttiende eeuw', *Het land van Herle* 48 (1998) 116.
- 2 J.H.M.M. van Hall, 'Een onderzoek naar de rechtspraak in de Staatse Landen van Overmaze door de advocaat-fiscaal J.F. van Steelant in 1772', in: A.M.J.A. Berkvens, A. Fl. Gehlen en G.H.A. Venner, *Ten Werentliken Rechte* (Maastricht 1990) 74.
- 3 *Hedendaagsche historie of tegenwoordige staat van alle volken*, XIIe Deel (Amsterdam 1740) 374.
- 4 W.A. Bachiene, *Beschrijving der Vereenigde Nederlande* (Amsterdam en Utrecht z.j.) 1034-1035. Zie over Bachiene zelf: P.J.H. Ubachs en I.M.H. Evers, *Historische Encyclopedie Maastricht* (Zutphen 2005) 44.
- 5 BHIC 's-Hertogenbosch, 19 Raad van Brabant, 1586-1811, Criminele procesdossiers, inv.nr. 466.0242. Een halfwin was een pachter die met zijn pachtheer de helft van de oogst deelde en daarom jaarlijks een lagere pacht som betaalde.
- 6 BHIC 's-Hertogenbosch, 19 Raad van Brabant, 1586-1811, Criminele procesdossiers, inv.nr. 553 en inv.nr. 466.0421.
- 7 HCL Maastricht, 09.001 Notariële archieven van notarissen berustende in het (voormalig) Rijksarchief in Limburg, te Maastricht, 1544-1842, inv.nr. 4439, aktenr. 71 (Archief van notaris Cornelis Swildens Voerendaal).
- 8 Van 1748 tot 1759 was Christiaan Vaessen, gehuwd met Anna Margareta Pluymakers, pachter van de hof ter Heyden in Klimmen. Zie: E. Brouwers, *Duizend jaar Klimmen, 968-1968* (Klimmen 1968) 163.
- 9 C. Raedts, 'Over een tweetal pogingen van Heerlerheide om van Heerlen te worden afgescheiden en een eigen gemeente te vormen', *Het Land van Herle* 21 (1971) 39-44; A. Beaujean, 'De handel van Heerlerheide', *Bulletin van de Historische Kring van het Land van Herle* 1 (1951) 86.
- 10 De Veemarkt is het huidige Wilhelminaplein in Heerlen.
- 11 A. Blok, *De Bokkerijders* (Amsterdam 1991), 374; https://johnve.home.xs4all.nl/AFS_2/A271.html: *Jacob Juneman, knecht in Heerlen, gefolterd, galg 1773* (geeraadpleegd 23-08-23).
- 12 Jacobus Juneman was het buitenechtelijk kind van Catharina Ruijters, bijgenaamd 'de Lusch', die haar geld verdiende als wasvrouw. Zijn vader Philip Jacob Juneman was er, nadat Catharina Ruijters zwanger van hem was geraakt, tussenuit geknepen en dus niet met haar getrouwd. Om die reden werd Jacobus Juneman een bastaard genoemd. Catharina Ruijters werd op 4 januari 1773 gearresteerd op verdenking van de heling van meel dat bij een inbraak in de Caumermolen was gestolen. Tevens had ze aan de in Heerlen wonende jood Mozes Benedict twee door haar zoon gestolen zilveren lepels verkocht. Op 10 november 1773 werd ze gestraft met verbanning vanwege heling en het profijt dat ze zou hebben getrokken uit de misdrijven van haar zoon. https://johnve.home.xs4all.nl/AFS_4/A484.html *De Lusch, wasvrouw in Heerlen, verbannen 1773* (geeraadpleegd 23-08-23).
- 13 *De Limburger* van 30 december 2022 vermeldde dat in Oost-Nederland in 4 jaar tijd 545 jongeren werden opgepakt met wapens. Het aantal in beslag genomen steekwapens vertienvoudigde in vier jaar tijd terwijl het aantal vuurwapens vervienvoudigde.

LEI HEIJENRATH

Dr. Lei Heijenrath studeerde Nederlandse taal- en letterkunde en was werkzaam in het voortgezet onderwijs. Hij is voorzitter van de stichting Fontes Rodenses en publiceert over regionale geschiedenis.

Wat maakt geschied- beoefening zo interessant, zo economisch verantwoord en zo actueel?

Bij de presentatie van de bundel Facetten uit de geschiedenis van het Land van Rode III op vrijdag 7 juli 2023 in de Hub-bibliotheek in Kerkrade verzorgde Lei Heijenrath een voordracht die we als redactie interessant genoeg vonden om deze onze lezers niet te onthouden en vast te leggen. Het geeft een duidelijke reden waarom het kennen van je geschiedenis waardevol is. (red.)

De vragen die ik als titel voor deze voordracht heb geformuleerd, zijn tegenwoordig aan de orde van de dag bij tal van zaken die met studie en onderwijs te maken hebben.¹ Te vaak heet het dat studie cool en onderwijs leuk dient te zijn. En geschiedbeoefening? Ach, wat voorbij is, is voorbij. Wie zei ook weer: in het verleden ligt het heden, in het nu wat worden zal? Daarbij wordt vergeten of miskend dat ook bestudering van de geschiedenis een intrinsieke waarde heeft die niet alleen veel voldoening oplevert, maar ook in tal van opzichten relevant is, ja zelfs lonend. Daarom neem ik u mee op zo'n ontdekkingsreis. Ik moet toegeven, ze is persoonlijk, maar misschien juist daarom zeer geloofwaardig.

Waarom interessant?

Hoewel ik Nederlandse taal- en letterkunde heb gestudeerd, ben ik mijn hele leven geïnteresseerd geweest in geschiedenis. Die belangstelling werd gevoed door mijn lidmaatschap van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG), de publicaties van die vereniging en mijn nieuwsgierigheid naar de inrichting van

Het stadje 's-Hertogenrade op een landmeterskaart in 1723.

mijn leefomgeving. Wat mijn ogen in de directe leefomgeving aanschouwden, had een verleden. Dat was tot stand gebracht door ingrepen van mensen. Van mensen dichtbij en mensen veraf. De grote politieke en staatkundige ontwikkelingen waarover ik leerde op school wilde ik weerspiegeld en vertaald zien in alles wat mij omringde en omringt. Dat de Europese vorsten op het Wener Congres in 1815 bij het staatkundig herinrichten van Europa overeenkwamen de territoria van de nieuwe staatkundige eenheden vooral door natuurlijke grenzen te laten bepalen, kreeg voor mij beleefbare realiteit toen ik las dat het riviertje de Worm de grens zou gaan vormen tussen Duitsland en Nederland in onze regio. De schepensbank Kerkrade had zich tot die tijd altijd uitgestrekt tot aan dat riviertje, waardoor Maubach, Strass, Pesch en Steinbusch Nederland-

se gehuchten waren. Een jaar later, bij het Verdrag van Aken, werd de Nieuwstraat de staatsgrens. Het van oudsher vanuit Brussel bestuurde stadje 's-Hertogenrade werd na Limburgs, Brabants, Spaans, Oostenrijks en Frans te zijn geweest, nu Pruisisch. Anders gezegd: het Rode van de hertog van Limbourg werd Herzogenrath in Pruisen. Dat deze staatkundige wisselingen de bevolking niet onberoerd hadden gelaten, lijkt een open deur. Denkt u maar eens aan het gedoe met de muntsoorten die dat met zich meebracht. Wat biedt de euro dan een gemak!

Ik wilde weten wat de uitwerking was van de grote politiek op de eigen leefomgeving en stelde mezelf de vraag wat het karakter van mijn leefomgeving bepaald heeft en hoe ik me daarmee verhoud. Heeft dat soms ook mij mede bepaald? Nieuwsgierigheid was mijn drijfveer, het willen weten wat het geschiedkundig verleden is van mijn geboortestreek en hoe ik het beste met die geschiedenis kon omgaan.

En in een dergelijk geval ga je lezen, liefst in betrouwbare geschriften. Publicaties die op bronnenstudie berusten. Er bestaat namelijk een stortvloed aan teksten die op veronderstellingen en fantasieën zijn gebaseerd. U wilt een voorbeeld? De naam Chèvremont zou gegeven zijn door mijnwerkers uit het Luikse die zich hier gevestigd zouden hebben.

Dit is echter een fantasie bedacht door een Kerkradse pastoor. En net zomin als Spekholzerheide iets met spek te maken heeft en de Hammolenweg met de vleessoort ham heeft Chèvremont iets te maken met geiten die een berg begrazen. De echte verklaring moet beginnen bij het woord 'Sjavemet' en dat is meteen een stukje nederzettingsgeschiedenis met heel interessante taalkundige kanten. Het voert te ver om dat hier en nu uit de doeken te doen. Mocht het u interesseren: u kunt erover lezen in Facetten deel II.²

Verhalen

Een andere aan de fantasie ontleende gedachte is de volgende. De vestigingsplaats van Kloosterade zou door bovennatuurlijke omstandigheden zijn bepaald. Even iets meer daarover.

Als je de geschiedenis van deze regio bestudeert, begin je natuurlijk met de Annales Rodenses, de kloosterkroniek van de abdij uit de twaalfde eeuw. Over die kroniek wil ik het even met u

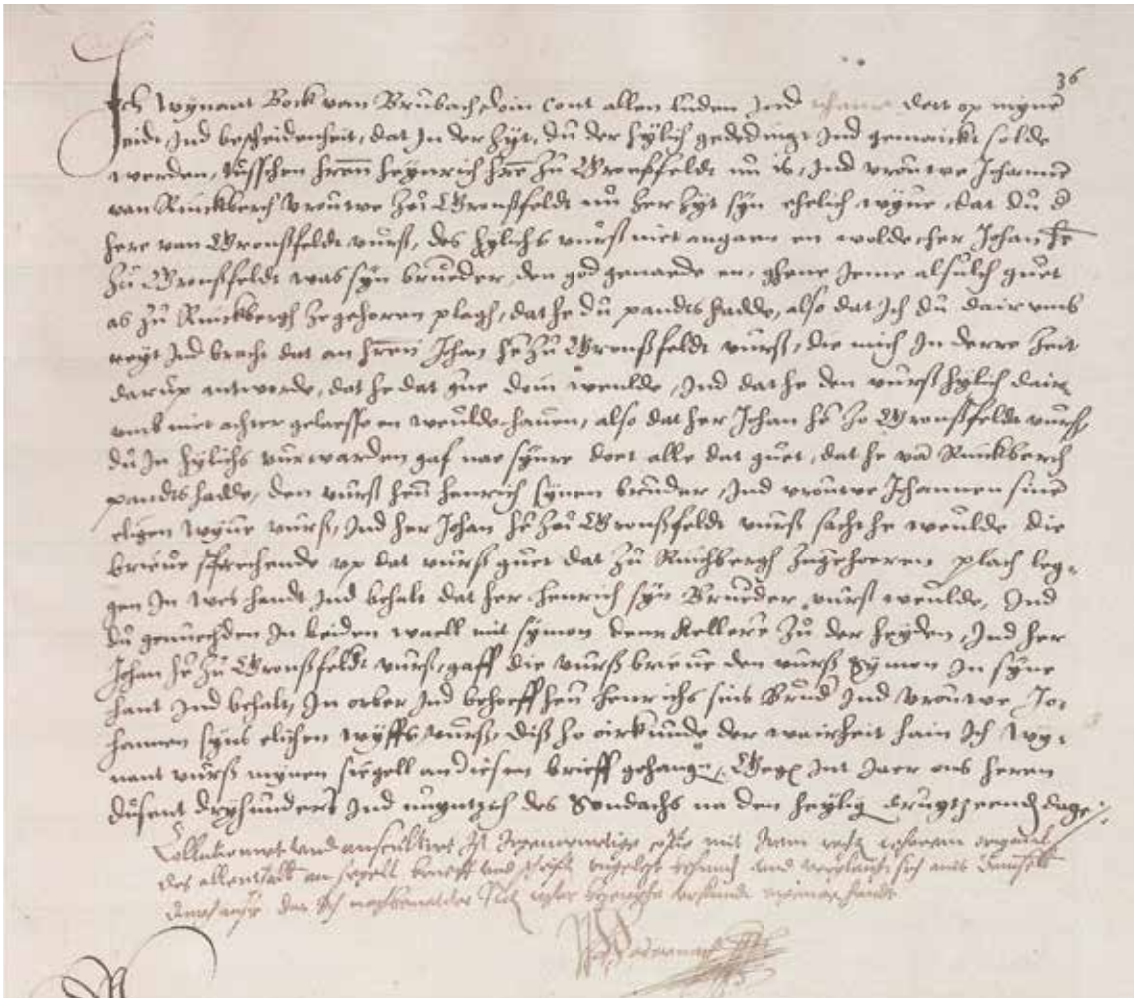

De abdij
Klooster-
rade

hebben.³ U weet dat in de Middeleeuwen heel weinig mensen konden lezen. Degenen die dat wel konden, werden als geleerden beschouwd. Levensbeschrijvingen van heiligen, hagiografieën, behoorden tot de boekerij van elk klooster. En degenen die deze verhalen optekenden of overschreven kenden er vele. Het stond de schrijver vrij om er zaken aan toe te voegen die bij de toehoorders een willig oor vonden.

Om inkomsten te genereren voor de St. Servaas in Maastricht had het kerkbestuur de dichter Hendrik van Veldeke gevraagd een verhaal te schrijven over St. Servaas. Dit werd een lang gedicht over de wonderen die die heilige verricht zou hebben. Niemand hoefde in te staan voor het waarheidsgehalte, als het maar een goed PR-document werd dat pelgrims ertoe zou bewegen naar Maastricht te komen. De verbeeldingskracht van de dichter was het middel dat het doel heiligde.

De schrijver van de Annales Rodenses deelt ons mede dat de plek die Ailbertus, de stichter van Kloosterrade, had gevonden hem eerder in zijn dromen door God was getoond.⁴ Ook hier hebben we te maken met een literaire topos. 'Weisagungen, Visionen und Träume gehören der gleichen Erlebniscategorie an. Tempel, Kirchen, Wallfahrtsorte, die Gräber der Vorfahren oder berühmter Helden gelten als auserwählte Orte, an denen der Fragesteller zur vorbestimmten Stunde den Inkubationsschlaf hat ... etc.'⁵

De Kerkradse schepen-akte uit 1394

Toen hij er aankwam en God ervoor dankte dat hij de plek gevonden had, 'klonk daar een onderaards gerinkel, als het geluid van klokjes', schrijft de annalist. De beide broers van Ailbertus die bij hem waren, hadden het ook gehoord, zo schrijft hij.⁶ Ook hadden de omwonenden vaak heilige en gedenkwaardige verschijningen gezien en hadden herders er dikwijls een lieflijk gezang als van engelen gehoord.⁷

In de hagiografische literatuur spreken we in zo'n geval van een literaire topos, een verzonnen bijzonder voorval of gebeurtenis om luister aan een bepaalde plek te verlenen.⁸ De ene auteur was daarin vindingrijker dan de andere.

Historisch bewijsmateriaal

Voor betrouwbare informatie moeten we ons natuurlijk op andere bronnen baseren. Diezelfde annalist deelt ons ook mede dat er voldoende hout (er waren heel veel bossen in de omgeving) en water aanwezig was. Daarnaast, zo schrijft hij, waren er op niet al te grote afstand stenen aanwezig. En dat lijkt een interessante opmerking.

Zouden dat stenen van de toen nog verborgen Romeinse villa geweest kunnen zijn die links tussen de laan van Rolduc en het huidige kapelletje gelegen is? Of waren het stenen afkomstig van de grote Romeinse villa in de Holtzkoel? Dat voor beide gebouwen Nievelsteiner zandsteen is of gebruikt zal zijn, maakt de aanwezigheid van die regionale mergel bij de crypte van Kloosterrade meteen verklaarbaar. Zou er misschien nog ergens in de buurt een bouwval zijn geweest? Zou daar bij de bouw van de nabijgelegen twee gasthuizen van Kloosterrade ook gebruik van gemaakt zijn? Het is nu nog speculatie, maar alleen archeologisch onderzoek kan ons de verklaring opleveren waarom Rolduc ligt waar het ligt. In dat geval zouden de vrome verzinsels ineens een zeer praktische tegenhanger hebben in resten van Romeinse villa's en zou de plek van vestiging van het klooster een alleszins redelijke verklaring hebben, minder romantisch maar wel realistisch.

Soms helpt het toeval een handje bij het onderzoek van historische bronnen. Zo kwam ik in documenten over Rimburch een akte van de sche-

penbank van Kerkrade tegen uit 1394.⁹ Deze gaat over een transactie in Steinbusch, een gehucht nabij de huidige grensovergang Pannesheide. U kunt erover lezen in het nieuwe boek. Dan weet je vanaf dat moment dat Kerkrade al in 1394 een eigen schepenbank had en dat Steinbusch in de schepenbank Kerkrade lag. Het grondgebied van Kerkrade liep ook daar tot aan de Worm. Bovendien vermeldt dit document de namen van de leden van het dorpsbestuur. Ik hoop dat het voorgaande illustreert dat geschiedbeoefening interessante gegevens oplevert.

Geschiedenis: economisch verantwoord?

Een andere veel gehoorde opmerking is dat studie naar een bepaald onderwerp economisch verantwoord moet zijn. Dit geldt ook voor de geschiedbeoefening. Anders gezegd: heeft het zin om het verleden te leren kennen vanuit een economisch perspectief? Is het lonend in economische zin om aan geschiedenisonderzoek te doen? Globaal is er al veel gepubliceerd over de mijnbouw, zeker over de laatste tweehonderd jaar ervan.

Maar de 18de eeuw, de periode waarin tientallen particulieren op hun akker of in hun wei een schacht begonnen te graven, biedt nog heel veel mogelijkheden tot onderzoek. Hoe diep waren die met de schop gegraven schachtjes, hoe werden de galerijen gemaakt, hoe verliep het transport, waren die mijntjes rendabel, hoe veilig of onveilig was dat werk, werkten ook vrouwen en kinderen mee, wat gebeurde met de schacht als de winning van kolen te riskant werd of om andere redenen gestaakt moest worden? Denk bijvoorbeeld aan problemen met grondwater. Een aanzet tot antwoorden op die vragen vindt u in ons nieuwe boek.

Ik kan u hoe dan ook verzekeren dat de abdij Kloosterrade na 1742 er als gevolg van deze mijnbouwactiviteiten financieel wel bij voer. Daarvoor had zij anderen het recht gegund om onder haar landerijen kolen te winnen, nu werd de abdij zelf mijnbouwer.

In 1742 had het kapittel immers het besluit genomen als volwaardig mijnexploitant op te gaan treden. U vindt het verslag van de kapittelvergadering in ons nieuwe boek. Expertise moest

worden ingewonnen, investeringen moesten worden gedaan en afzetmarkten gecreëerd. De toenmalige abt meende zelfs dat God dit in Zijn Voorzienigheid zo gewild had. Voor de abdij werd de kolenwinning een succes maar of dat ook voor de mensen van de streek gold?

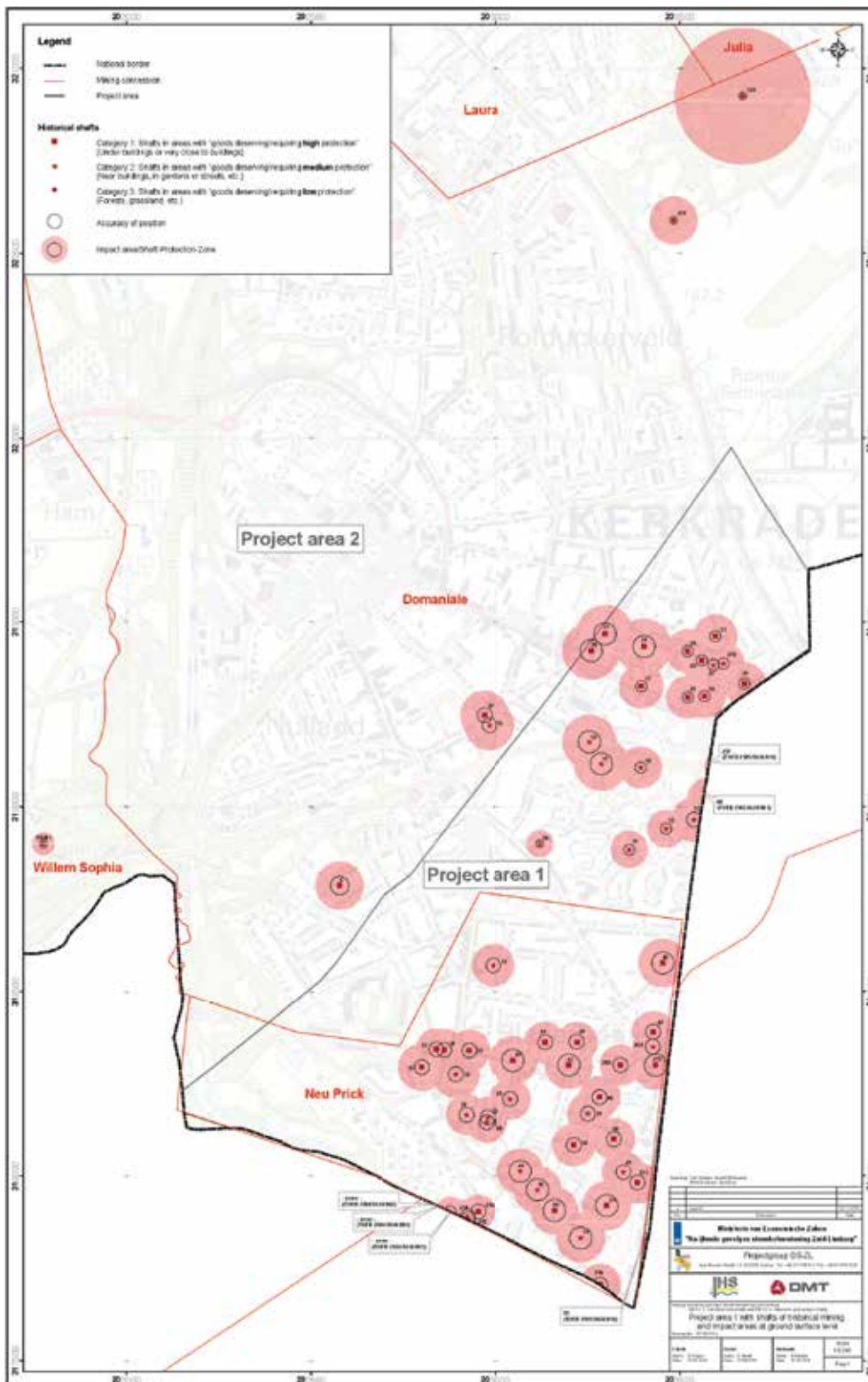
Minstens één categorie zal dus van 'economisch verantwoord' hebben gesproken. U voelt de vraag al aankomen: hoe denken wij daar nu over? Heeft deze vroege industrialisatie ook economische vooruitgang met zich meegebracht voor de bewoners van de streek?

Een andere vraag die doorklinkt in het heden luidt: hoe heeft men de uitgeputte mijnschachten achtergelaten? Hoe gingen de vele particuliere eigenaars en de abdij hiermee om?

Met eigen ogen zien we tegenwoordig gaten vallen in het wegdek en nabij woningen. De krant maakt er regelmatig melding van. Momenteel wordt op de Kerkraadse Nieuwstraat weer een van die zogenaamde sinkholes, in goed Kerkraads 'e koellaoch', opgevuld met betonspecie. De gemeente Kerkrade is zeer geïnteresseerd in de opsporing van de tientallen schachtjes die er in de regio geweest zijn; de veiligheid van de inwoners is immers in het geding. Waar lagen deze schachtjes en hoe zijn ze eraan toe? Hoe actueel kan geschiedbeoefening zijn! Roland Bisscheroux en Ben Gales proberen historische kaarten op te sporen waarop de schachtjes ingetekend zijn. U leest erover in ons nieuwe boek.

Geschiedenis en actualiteit

Ik moet nog een derde element uit de titel van mijn voordracht met u bespreken. Hoe actueel is geschiedenis, of zijn er omstandigheden in het heden die we kunnen vergelijken met wat zich in het verleden heeft voorgedaan? Hoe is daar destijds op gereageerd en was dat doeltreffend? Momenteel nemen we waar dat er alom sprake is van verzet tegen de overheid. Ik hoef u niet te wijzen op het verzet van de boeren, van de gele hesjes, van de complotdenkers en van de opstandige burgers in Franse steden. Het lijkt wel of de overheid haar legitimiteit aan het verliezen is. We weten allemaal wat de aanleiding was tot de Franse Revolutie. Ook die beperkte zich niet tot Frankrijk alleen. Hier in onze eigen omgeving waren ook ontwikkelingen aan te wijzen die duiden op een soortgelijke houding bij de bevolking.

Naar aanleiding van ontstane sinkholes in Kerkrade werden de plekken van voormalige mijnschachten in kaart gebracht, zodat deze 'gesaneerd' kunnen worden.

Leest u in ons boek maar over het revolutionair elan in deze regio in de tijd voorafgaande aan de Franse Revolutie.

Dames en heren, ik vertelde in het begin van mijn voordracht dat een van mijn drijfveren om aan geschiedenisonderzoek te doen de persoonlijke vraag was in hoeverre mijn leefomgeving mijn leven heeft bepaald of medebepaald.

Mijn beide opa's waren ondergronds mijnwerker en hebben de tol betaald voor dat zware werk. Een is al voor mijn geboorte overleden, aan de andere bewaar ik uit mijn jongste jaren nog een schim van herinnering. Mijn vader bracht het grootste deel van zijn werkzame leven door als elektricien op Staatsmijn Wilhelmina. Het tijdschrift *Steenkool* was een goed gelezen nieuwsbron in mijn ouderlijk gezin.

De eerste opera die ik in mijn jonge jaren zag, samen met mijn vader, was Faust van Gounod in het 'Verenigingsgebouw met beambtcasino' (zo heette dat gebouw) in Terwinselen. Op deze manier droeg het mijngebeuren bij aan mijn vroege culturele opvoeding.

Veel later heb ik op verzoek van Wiel Kusters zijn monoloog 'Doa tuut 't' – in het Nederlands van Wiel 'Schachtsignalen' genoemd – in het Kerkrads vertaald. De 'tuut van de koel' reguleerde het ritme van het bestaan. Ik laat u zelf oordelen over de manier waarop 'de koel' bepaalde kanten van uw leven heeft bepaald.

Als ik van één ding overtuigd ben geraakt in mijn voorbije 86 levensjaren, dan is het dat kennis

van de leefomgeving bijdraagt aan inzicht in het eigen leven. En als ons nieuwe boek daar voor u een steentje aan kan bijdragen, dan schenkt dat ons nog meer voldoening.

Mocht mijn verhaal bij u de belangstelling hebben aangewakkerd om ook iets aan geschiedbeoefening te doen, maak dat dan even kenbaar aan een van ons. Wij zoeken medewerkers op elk gebied: of het nu om digitale gegevensverwerking, archivering, hulp bij eigen onderzoek of het opsporen van literatuur betreft. U bepaalt zelf hoeveel tijd u wilt besteden en welke onderwerpen u interesseren. U bent hoe dan ook van harte welkom in ons gezelschap.¹⁰

Noten

- 1 Zie voor een boekbespreking van *Facetten uit de geschiedenis van het Land van Rode III* verderop in deze editie van *MijnStreek*.
- 2 Lei Heijenrath, 'Naamkundige beschouwingen bij toponiemen in Kerkrade, opgetekend in een 18de eeuwse kroniek' in: *Facetten uit de geschiedenis van het Land van Rode*, deel II (Heerlen 2020) 180.
- 3 L. Augustus en J.T.J. Jamar, *Annales Rodenses, kroniek van Kloosterrade* (Maastricht 1995).
- 4 *Annales Rodenses* (A.R.) 75.
- 5 Elisabeth Frenzel, *Motive der Weltliteratur* (Stuttgart 1980) 767; ibidem 297 over 'Gottesurteil'.
- 6 A.R. 75.
- 7 A.R. 77.
- 8 Topos, der: (Gr. Ort) aus dem Bestand der Rhetorik stammende in der europäischen Literatur nachweisbare Klischees, ... die durch lat. Literatur des MA übermittelt wurden und als Formeln, Bilder, Motive etc. bis ins 18 Jh. Stilprägend wirkten. Otto F. Best, *Handbuch literarischer Fachbegriffe, Definitionen und Beispiele* (Frankfurt am Main 1975).
- 9 *Alftersche Sammlung*, 36 en 37. Details in: Lei Heijenrath, 'Over de oudste schepenenbrief van Kerkrade: 12 november 1394' in: *Facetten uit de geschiedenis van het Land van Rode*, deel III (Heerlen 2023), 103 e.v.
- 10 Mail bij interesse de auteur: lei@heijenrath.com.

In deze uitgelicht dit keer drie recensies van boeken die het afgelopen jaar zijn uitgekomen. Vanwege de actualiteit en het belang van deze boeken spreiden we deze niet over meerdere nummers. (red.)

Hoensbroekse Straatnamen

Jos Pelzer, 'een goed leider' van de Katholieke Mijnwerkersbond

Facetten uit de geschiedenis van het Land van Rode III

Hoensbroekse straatnamen. Waar ze vandaag komen en wat ze betekenen

Frans Boumans en Lieke Boumans-Willems (Heerlen, 2023), 368 pp., geïllustreerd in kleur en zwartwit. ISBN nr. 978-94-93037-17-5. Prijs € 22,50. Te koop bij boekhandels in de regio en te bestellen via de webshop van Het Land van Herle: www.landvanherle.nl.

Rezensie

In der von der „Stichting Historische Kring Het Land van Herle“ herausgegebenen Schriftenreihe „Historische Reeks Parkstad Limburg“ ist jetzt als Band Nr. 21 das Buch „Hoensbroekse straatnamen. Waar ze vandaan komen en wat ze betekenen“ erschienen. Die beiden Autoren, der im Jahre 2020 leider bereits früh verstorbene Frans Boumans und Lieke Boumans-Willems, haben nach langer intensiver Forschungsarbeit auf 368 Seiten ein beeindruckendes, ausgesprochen umfassendes und tiefgreifend recherchiertes Nachschlagewerk erarbeitet.

Der Hauptteil umfasst (S. 43-351) in alphabetischer Folge Ausführungen zu Hoensbroeker Straßennamen; wobei auch historische Straßen- und Wegebezeichnungen Berücksichtigung finden. Von diesen wird auf die heute gängige Namenform verwiesen. Für jeden einzelnen Straßennamen wird sehr detailliert – und dann doch immer sehr allgemeinverständlich – eine Namensdeutung (Etymologie) gegeben. Diese ist stets

mit ausführlichen Erklärungen zu den geschichtlichen Zusammenhängen verbunden. Sämtliche Fakten sind gründlich in seriösen Quellen recherchiert. Zahlreiche Fotografien, Abbildungen aus Karten, Plänen, Urkunden und weiteren Dokumenten – alles in bester Wiedergabequalität – lockern die Texte auf und runden eindrucksvoll das Bild, das man von den einzelnen Straßenzügen bereits kannte oder nun neu gewonnen hat, ab.

Eine sehr schöne Besonderheit stellen die häufigen Einschübe („Met onder meer“) dar, die in sachlichem Zusammenhang mit einzelnen

Straßenbezeichnungen stehen und hier weitergehende Erläuterungen bieten; wie z. B. „Konijnenboomgaard“ (S. 74) zum Straßennamen „Bongardstraat“ oder „Wolven en Hoensbroek?“ (S. 346) zum Straßennamen „Wolfshoofdplein“ u.v.a.m.

Dem Korpus des Straßennamenalfabets gehen vooran (S. 9-40) algemene Erläuterungen zum Straßennamen: Zu Hausnummers, zum Umgang mit historische en dialektale Straßennamen, zu Flur- en Hofnamen, zu Neu- en Umbenennungen etc. All dies dient einer grundlegenden Einführung in den Gesamtkomplex der Toponymieklasser „Straßennamen“.

Ein detailliertes Quellenverzeichnis („Bronnen“, S. 352-355) sowie ein alfabetischer Straßennamen- en Wegeindex erschließen dieses wirklich

außergewöhnlich gute Nachschlagewerk, das sich in gewohnter qualitativer Buchaufmachung präsentiert.

Die große Arbeit, die die beiden Autoren mit der Erstellung dieses schönen Buches gehabt haben, ist kaum zu erraten. In jedem Fall ist ihnen ein wundervolles Werk gelungen, das in dieser Art einzig ist und sicher als Vorbild für weitere Arbeiten auf diesem Gebiet dienen wird. Alle geschichts- en heimatkundlich Interessierten in der Region aber auch darüber hinaus können sich glücklich schätzen, auf eine solche Quelle nun zurückgreifen zu können. Gratulation den Autoren sowie auch der „Stichting Historische Kring Het Land van Herle“, die dieses Buch in ihre Schriftenreihe aufgenommen hat.

Günter Breuer, September 2023

Günter Breuer MA (1949) studeerde Romaanse, Slavische en Oost-Europese Geschiedenis en is bibliothecaris bij de Universiteitsbibliotheek van de RWTH in Aken. Hij staat bekend om zijn gedegen en talrijke historische en vooral toponymische publicaties over de geschiedenis van de Regio Aken en het Rijnland.

Voor degenen die de Duitse taal niet zo machtig zijn, volgt hieronder de Nederlandse vertaling.

Dit boek, in de door de Stichting Historische Kring Het Land van Herle uitgegeven boekenreeks 'Historische Reeks Parkstad Limburg', is recentelijk als deel 21 verschenen.

Beide auteurs: de al in 2020 helaas te vroeg overleden Frans Boumans en Lieke Boumans-Willems hebben na lang en intensief onderzoekwerk een indrukwekkend, uiterst omvangrijk en diepgaand uitgeplozen naslagwerk van 368 pagina's samengesteld.

Het belangrijkste gedeelte omvat in alfabetische volgorde uiteenzettingen over Hoensbroekse straatnamen (p. 43-351), waarbij ook historische straat- en wegeaanduidingen aandacht krijgen. Bij deze namen wordt verwezen naar de huidige, gangbare naamvorm. Van elke straat afzonderlijk wordt zeer gedetailleerd – en toch altijd voor iedereen heel begrijpelijk – een naamsverklaring gegeven (etymologie). Deze is steeds met uitgebreide uitleg gekoppeld aan de historische context. Alle feiten zijn grondig in betrouwbare bronnen onderzocht. Talrijke foto's, afbeeldingen van kaarten, plattegronden, oorkonden en

andere documenten – allemaal weergegeven in de hoogst mogelijke kwaliteit – fleuren de teksten op en maken imposant het beeld compleet dat men van de afzonderlijke straten al kende of nu heeft gekregen.

Een heel mooi onderdeel vormen de regelmatig tussengevoegde teksten ('Met onder meer') die inhoudelijk zijn gerelateerd aan individuele straatnamen en die hier verdere toelichting op geven, zoals bijvoorbeeld 'Konijnenboomgaard' (p. 74) met betrekking tot de straatnaam Bongardstraat of 'Wolven in Hoensbroek?' (p. 346) inzake de straatnaam Wolfshoofdplein. Zo zijn er nog veel meer.

De kern van het straatnamenalfabet wordt voorafgegaan door algemene beschrijvingen van het straatnamenwezen: huisnummers, de omgang met historische en dialectische straatnamen, veld- en buurtnamen, nieuwe naamgevingen en naamswijzigingen enzovoorts. Dit alles dient als introductie tot de hoofdmoot: het toponiemenonderdeel 'Straatnamen'.

Een gedetailleerde bronvermelding ('Bronnen', p. 352-355) alsook een alfabetische straten- en wegenindex ontsluiten dit boek en maken het gebruiksvriendelijk. Een werkelijk buitengewoon goed naslagwerk dat op de gebruikelijke, hoogwaardige wijze vormgegeven is.

Het is nauwelijks voor te stellen hoeveel werk de auteurs hebben gehad aan de totstandkoming van dit mooie boek. Het is ze hoe dan ook gelukt

een geweldige klus te klaren en in een vorm te gieten die uniek is. Dit boek zal zeker als voorbeeld gaan dienen voor toekomstige werken op dit gebied. Alle geïnteresseerden in geschiedenis en heemkunde in de regio maar ook daarbuiten kunnen zich gelukkig prijzen dat ze vanaf nu op een dergelijke bron kunnen teruggrijpen. Een felicitatie aan de schrijvers alsook aan de Stichting Historische Kring Het Land van Herle die dit boek in haar boekenserie heeft opgenomen.

Jos Pelzer, 'een goed leider' van de Katholieke Mijnwerkersbond. Hoe zijn gijzeling door de Duitsers zijn carrière beëindigde

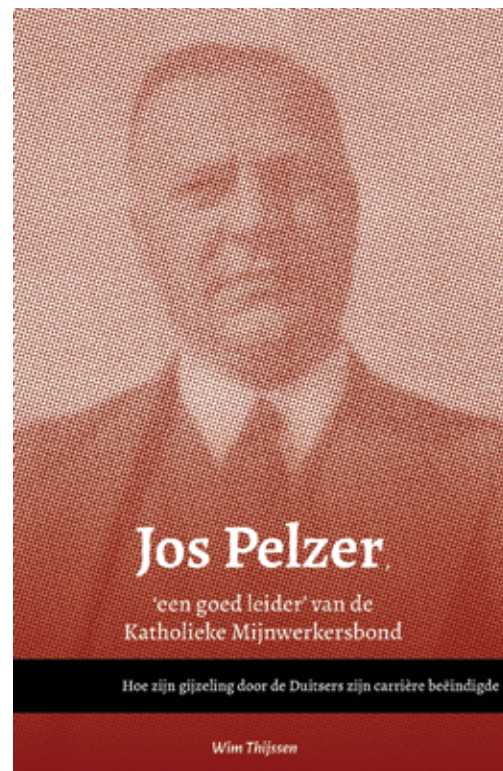
Door Wim Thijssen, (Heerlen 2023), 218 pp., geïll. ISBN 978-90-79226-93-1. Prijs: €22,50. www.leonvandorp.nl.

Wie zich als bestuurder ten tijde van oorlog en bezetting gedwongen voelt de bezetter in meer of mindere mate tegemoet te komen, kan na de oorlog rekenen op stevige kritiek. Ook bij het nemen van besluiten waar hij of zij eigenlijk tegen was. Niet zelden is die bestuurder een burgemeester die wilde vermijden dat zijn weigering tot gevolg zou hebben dat hij werd vervangen door een NSB'er.

Critici van 'de burgemeester in oorlogstijd' vergeten dat de Nederlandse regering al vóór de oorlog had verordend dat in het geval van een bezetting, bestuurders en ambtenaren op hun post moesten blijven om de continuïteit van bestuur te garanderen.

Wie bleef zitten, hoefde in de roes van de bevrijding echter niet te rekenen op een genuanceerd oordeel. Zo werd de Heerlense burgemeester van Grunsven ruim 70 jaar na de bevrijding nog verweten 'een verborgen verleden te hebben' en te hebben geheuld met de vijand. En dat, nadat die onterechte beschuldigingen afkomstig uit de hoek van de NSB, al vrij kort na de oorlog waren ontzenuwd.

Wim Thijssen heeft de niet eenvoudige taak op zich genomen een vergelijkbaar geval te analyseren. Niet van een burgemeester maar van een vakbondsleider. Van Jos Pelzer, de man die van april 1913 tot het einde van de Tweede Wereld-

oorlog, eerst als kantoorbediende en later als voorzitter, werkzaam was voor wat eerst de Christelijke en later de Katholieke Mijnwerkersbond heette. Niemand is zo'n lange periode bestuurlijk actief geweest voor de organisaties van katholieke mijnwerkers als Pelzer. Toch werd hij nog tijdens de bezetting aan de kant geschoven en vervolgens doodgezwegen. Hoe dat kwam, heeft Thijssen in een prettig leesbaar boek op overtuigende en verantwoorde wijze proberen te ontrafelen

Jos Pelzer (1898-1981) begon zijn vakbondscarrière al op veertienjarige leeftijd. Ruim dertig jaar was hij vrijwel dagelijks in de weer om de belangen van de katholieke mijnwerkers te behartigen. Dit overigens zonder die van de mijnindustrie te

verwaarlozen. Daarvoor werd hij in 1938 bij zijn 25-jarig jubileum in het zonnetje gezet. Zelfs de mijndirecties prezen hem. Mede omdat hij ook tegenover de leden van zijn bond én tegenover de directies herhaaldelijk onverbloemd de waarheid zei. Pelzer was tegen het einde van zijn carrière echter zwaar teleurgesteld dat de mijndirecties de (te) loyale houding van de bond nooit honoreerden. Uiteindelijk hadden deze slechts hun eigen belang en dat van aandeelhouders en eigenaren van de mijnen voor ogen.

Op 4 mei 1942 werd Pelzer samen met 459 andere vooraanstaande personen door de Duitsers opgepakt en als gijzelaar geïnterneerd in het kleinseminarie Beekvliet in Sint-Michelsgestel. Burgemeester van Grunsven deed, tevergeefs, moeite hem vrij te krijgen. Het duurde ruim zeven maanden, tot 18 december, voordat Pelzer, evenals alle vaders met zes of meer kinderen, weer vrij man was. De langdurige gijzeling had hem psychisch gebroken. Ook het onverwachte ontslag als voorzitter van de bond zal hem niet koud hebben gelaten. Hij leed onder paniekaanvallen en ging in psychiatrische behandeling.

De gijzelaars fungeerden als 'onderpand' om het verzet tegen de Duitsers tegen te gaan. Voor iedere sabotagedaad zou een van hen met zijn leven betalen. Als drie maanden later in Rotterdam een aanslag op een trein van de Wehrmacht wordt gepleegd, worden vijf gijzelaars geëxecuteerd. De vrees bij de overigen hetzelfde lot te ondergaan, was begrijpelijk en terecht.

Voor Pelzer kwam daar nog bij dat hij zowel door de NSB als door de bezetter al eerder onder druk werd gezet met valse aantijgingen over zijn pensioenregeling. Ook werd hij er ten onrechte van beschuldigd een half miljoen gulden van de bond tijdens de bezetting te hebben doorgesluisd naar de Verenigde Staten.

Thijssen schetst op overtuigende wijze hoe Pelzer onder druk werd gezet om in de Duitsgezinde Limburger Koerier een aantal artikelen en reacties op ingezonden brieven te schrijven. Tussen 16 oktober en 10 december 1942 werden deze, anoniem, gepubliceerd. Pelzer zou ondertekening hebben geweigerd. Hij zal niet hebben vermoed dat de gevolgen van die publicaties voor hem dramatisch zouden zijn. Of, en zo ja, in hoeverre de teksten door de Duitsers, dan wel door de Duitsgezinde hoofdredacteur van de Limburger

Koerier vóór het ter perse gaan zijn 'gecorrigeerd', is niet meer te achterhalen. Wel is het opmerkelijk dat een artikel pas na ongeveer drie weken na de gebeurtenis die aanleiding vormde tot de publicatie in de krant kwam.

Vóór en ook nog tijdens de bezetting had hij geen twijfel laten bestaan over zijn politieke gezindheid en z'n afkeer van het fascisme en nationaalsocialisme. Na lang weigeren ging hij echter door de knieën. Mede omdat hij zich grote zorgen maakte over het lot van zijn vrouw en hun zes kinderen. In 1948 verklaarde hij dat er massieve druk op hem was uitgeoefend en er gedreigd werd met straffen voor de gegijzelden en mijnwerkers in het geval hij niet zou meewerken.

Thijssen vindt het begrijpelijk dat de krantenartikelen de indruk wekten dat Pelzer Duitsgezind was. Dat zal de lezer beamen; waren ze niet Duitsgezind dan werden ze immers niet gepubliceerd. Waar Pelzer de mijnwerkers opriep af te zien van sabotage en willekeurig ziekteverzuim volgde hij de richtlijnen van de overheid. En als hij in de maatregelen van 'de nieuwe orde' een kans ziet tot verbetering van de lonen en overige arbeidsvoorwaarden verdedigt hij die; het doel heiligt de middelen. Het is ver gezocht daarin een pro-Duitse of onvaderlandse houding te zien, concludeert Thijssen. Het waren steeds zaken waarvoor hij als bestuurder al tientallen jaren had gestreden. Dat hij bepaalde maatregelen van de bezetter op sociaal en wetgevend gebied niet a priori van de hand wees, was in Nederland niet uitzonderlijk. In 1951 waren hier nog steeds 399 door de Duitsers verordende bezettingsmaatregelen van kracht. Het paradepaardje van de bezetters was de sociale wetgeving. Ongevallen-, ouderdoms- en werkloosheidsverzekeringen werden tijdens de bezetting van kracht (of verbeterd) en bleven dat ook na de oorlog. De naoorlogse regeringen hadden daar geen problemen mee.

Ook de ambtenaren werkten vlijtig mee met de bezetter. Zelfs de landelijke voorzitter van de katholieke arbeidersbeweging werd na de oorlog niet verweten 'deutschfreundlich' te zijn geweest. De voorzitter van de R.K. Werkliedenvereniging A.C. de Bruijn (1887-1968) zei in oktober 1940 in een openbare vergadering dat verzet tegen de nieuwe orde zinloos was. De Bruijn maakte in november 1940 een studiereis naar Hitler-Duitsland om daar de arbeidsverhoudingen te bestuderen.

Hij bezocht onder andere het 'Arbeitsfront' en bij zijn terugkeer liet hij zich positief uit over tewerkstelling van Nederlandse arbeiders in Duitsland. Na de oorlog werd hij probleemloos opnieuw voorzitter van het verbond. In 1952 werd hij in het derde kabinet 'Drees' (1952-1956) zelfs benoemd tot minister zonder portefeuille.

Pelzer was naast voorzitter van de bond ook wethouder in Heerlen. Na zijn vrijlating informeerde hij burgemeester van Grunsven dat hij de artikelen in de Limburger Koerier onder dwang had geschreven. Van Grunsven zag in de publicaties geen aanleiding Pelzer zijn wethouderschap te ontnemen. Evenals de burgemeester steunde Pelzer het verzet.

De voorzitter werd begin 1943 echter ontslagen. 'Leidende personen' binnen de bond zouden daartoe hebben besloten. Hoewel er verzachtende omstandigheden waren, kreeg hij te horen dat zijn reputatie onherstelbaar was beschadigd. Er was al besloten dat Frans Dohmen hem zou opvolgen. Pas na bevrijding, op 1 oktober 1944, werd dit in een ledenbijeenkomst bekendgemaakt.

De lezer blijft achter met enkele vraagtekens. Zat er méér achter het ontslag van Pelzer? Zouden de geestelijke adviseur en overige bestuursleden bij het lezen van de verschillende krantenartikelen van Pelzer hebben gedacht dat hij zich niet meer in het keurslijf liet persen van geharmoniseerd en tamelijk nutteloos overleg met de mijndirecties? Zei hij te uitdrukkelijk dat het een wassen neus was die niets opleverde en dat hij een eenheidsvakbond bepleitte?

Jos Pelzer is in de jubileumliteratuur van de bond vrijwel niet terug te vinden. Hij werd doodgezwegen, net als de artikelen die hij had geschreven.

Foto uit boek *Jos Pelzer met echtgenote en hun 6 kinderen*, ca. 1938.

Het boek bevestigt hoe mensen na de oorlog zonder veel kennis van zaken werden – en nog steeds worden – veroordeeld en zelfs vals beschuldigd zonder dat daar gedegen onderzoek aan ten grondslag lag.

Spijtig is dat de eindredactie enkele steken heeft laten vallen. De kwaliteit van de foto's is onder de maat en de krantenartikelen waarnaar wordt verwezen zijn niet allemaal opgenomen. Dat doet echter niets af aan de inhoudelijke kwaliteit.

Loek Kreukels

Dr. L.H.M. Kreukels (Schaesberg 1951) promoveerde in 1986 op het proefschrift 'Mijnarbeid, volgzzaamheid en strijdbaarheid'. Zijn voornaamste onderzoeksterrein is de geschiedenis van de moderne steenkolenmijnbouw en van de mijnstreek.

Facetten uit de geschiedenis van het Land van Rode III

Door Lei Heijenrath, Günter Breuer, Pim Boer en Roland Bisscheroux (Heerlen 2023, Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'), 311 pp., ISBN/EAN 978-94-93037-16-8. Geïllustreerd met voetnoten en personen- en plaatsnamenregister. Prijs: € 26,90.

In 2017 verscheen het eerste deel *Facetten uit de geschiedenis van het Land van Rode*, in 2021 het tweede en nu dan het derde deel, dat maar liefst achttien hoofdstukken omvat. Dat het hier om *facetten* gaat betekent dat de vier auteurs in dit boek geen chronologisch georiënteerd en samenhangend overzicht van de geschiedenis van het oorspronkelijk Land van Rode hebben gepresenteerd, maar een aantal los van elkaar staande studies, die allemaal op dat specifieke onderwerp, het Land van Rode dus, betrekking hebben. Het bijzondere van dit boek is dat daarbij zo veel mogelijk gebruik is gemaakt van authentieke en nog niet eerder geraadpleegde documenten. Kortom, aan dit boek ligt fundamenteel bronnenonderzoek ten grondslag, zowel uit de late middeleeuwen als ook uit de verschillende tijdvakken daarna, wat de verschillende studies dan ook zo interessant maakt. Hierdoor wordt, zoals in het voorwoord van dit boek wordt aangekondigd, inderdaad nieuwe kennis aan de reeds bestaande kennis toegevoegd.

Omdat dit boek zeer uiteenlopende studies bevat, waarvan het merendeel is geschreven door de onvermoeibare kartrekker Lei Heijenrath, is het moeilijk om de inhoud ervan beknopt samen te vatten. Daarom zal ik me als recensent beperken tot een aantal aspecten die mijn bijzondere aandacht hebben getrokken. In hoofdstuk 1 was dat bijvoorbeeld de lijst van toponiemen, zoals samengesteld door Günter Breuer, en afgeleid uit een oorkonde van de in de twaalfde eeuw levende Keulse aartsbisschop Arnold I. Daarna komen een drietal hoofdstukken ter sprake die gerelateerd zijn aan het oude hertogdom Brabant, zoals de *'Brabanter Weg'*, een handelsroute die de stad Keulen verbond met de Zuidelijke Nederlanden, de Brabantse tolleren en het Landvredeverbond van november 1364 tussen het hertogdom Brabant, het hertogdom Gulik en de stad Aken. Interessant bij dat Landvredeverbond is dat ook de namen van de vazallen die dat Landvredever-

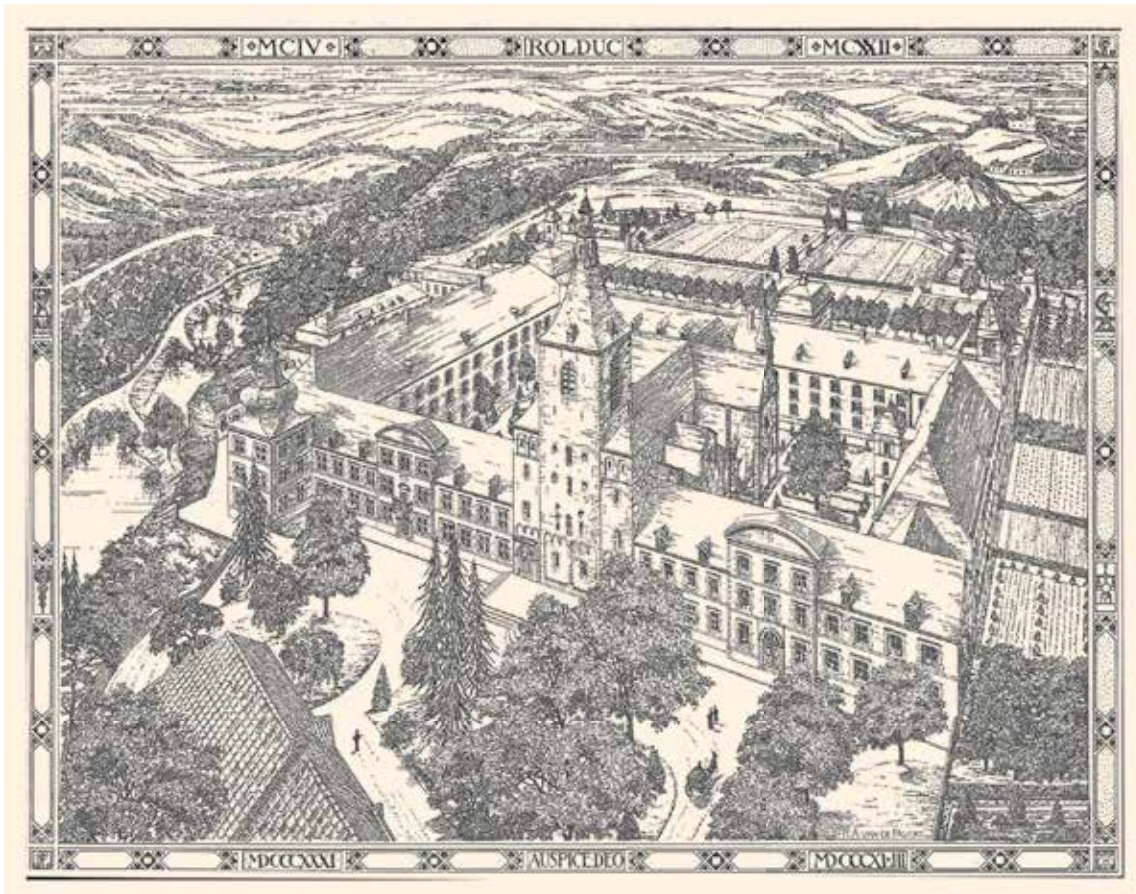

bond moesten ondersteunen, van zowel de hertog van Brabant als de hertog van Gulik, worden vermeld en toegelicht.

Vervolgens is een hoofdstuk gewijd aan de oudste schepenenbrief van Kerkrade. De brief dateert van 12 november 1394. De volledige en oorspronkelijke tekst van de schepenenbrief is als bijlage aan dit hoofdstuk toegevoegd. Een hoofdstuk over de vier laathoven in Kerkrade geeft meer inzicht in het feitelijke functioneren van de verschillende laathoven.

En ja, wie speciale interesse heeft in de oude adel komt aan zijn trekken in de hoofdstukken daarna, waarin onder andere verschillende leden van het oude adellijke geslacht Van Berghen van Trips worden besproken, onder meer in hun rol als pandheer, eigenaar dus, van Kerkrade. In het vervolg wordt dan verder uit de doeken gedaan wat dat pandheerschap van Kerkrade feitelijk inhield.

En in een boek over het oude Land van Rode kan men niet om de roemruchte familie Poyck en de mijnbouw heen. Van de familie Poyck kan worden gezegd dat deze in de geschiedenis van Kerkrade een prominente plaats heeft ingenomen. Verschillende leden van deze familie hebben in de 17de en 18de eeuw uiteenlopende bestuurlijke functies bekleed, waarbij dan met name moet worden gedacht aan het schoutambt, waardoor

de familie op een betreuenswaardige manier ook betrokken is geraakt bij de zogenaamde Bokkenrijdersprocessen.

De vier laatste hoofdstukken zijn gewijd aan de mijnbouw, beter de kolenwinning. Dat gebeurde in de 18de eeuw niet met afbouwhamers, maar *'met schuppen, hacken ende bickelen'*. Het was dus bij voorbaat zwaar, gevaarlijk, smerig en ongezond werk, waarbij zelfs vrouwen en kinderen werden ingezet. En aangenomen mag worden dat de lonen laag waren en dat, ondanks de kolenwinning, de armoede onder de mijnwerkers daarom groot was en ook bleef. De historische informatie over de kolenwinning wordt ten slotte afgesloten met een hoofdstuk van Roland

Bisscheroux over de diverse mijnschachten in de schepenbank van Kerkrade, een hoofdstuk dat rijkelijk is voorzien van kaartmateriaal.

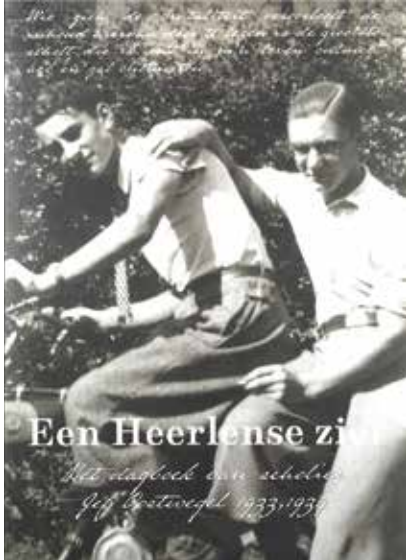
Een boek dat gemakkelijk en lekker wegleest, is dit boek niet. Dat is ook niet de bedoeling van de auteurs geweest. Voorop stond namelijk de intentie een aantal wetenschappelijk verantwoorde studies te presenteren gebaseerd op fundamenteel bronnenonderzoek. Dat neemt niet weg dat wie op zoek is naar historisch verantwoorde kennis over het oude Land van Rode niet om dit boek heen kan en het boek daarom een absolute aanrader is.

Frans Gerards

Dr. Frans Gerards is lid van de redactie van MijnStreek en bestudeert aspecten van de geschiedenis van de regio.

AANGESTIPT...

KOOS LINDERS, FUNS PATELSKI, FRANS GERARDS EN ANITA
QUAEDACKERS

Een Heerlense ziel. Het dagboek van scholier Jef Oostwegel 1933, 1934

(Heerlen 2023), ISBN 978-90-79226-96-2. 143 pp., geïll. Prijs: € 20.

Het dagboek van scholier Jef Oostwegel biedt een interessant tijdsbeeld van een jongere uit het Heerlen van de jaren dertig van de twintigste eeuw. Dagboeken uit die periode zijn een zeldzaamheid, dus het is een goede zaak dat dit dagboek nu getranscribeerd is en gepubliceerd wordt.

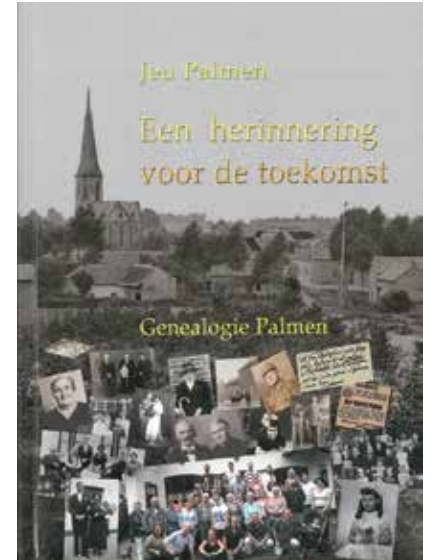
Na een voorwoord van Camille Oostwegel sr. volgt een inleiding van historicus Antoine Jacobs. Hierin beschrijft deze de ontwikkeling van Heerlen in die periode. Verder informeert deze de lezer over het Sint-Bernardinuscollege, waar Jef Oostwegel leerling van de HBS was en over het St.-Claracollege, de HBS voor meisjes.

Het dagboek beschrijft de periode 1933-1934. Jef is dan 16, 17 jaar, een leeftijd waarop vrienden, school, uitgaan, meisjes ('mokkeltjes') en vakantie het leven beheersen. De dreigende oorlog is nog ver weg, slechts één keer wordt de naam Hitler genoemd.

Het Bernardinuscollege, lunchroom Quanjel, bioscoop Hollandia, de schouwburg, de kermis en de omgeving die hij per fiets en auto verkent, vormen zijn biotoop. De lessen op school, de leraren en directeur, pater Rombouts (de 'Dirk') worden met groot enthousiasme bekritiseerd. Vóór alles beschrijft hij zijn vriendschap met zijn boezemvriend Jan Freijser, met wie hij zijn tijd en gedachten deelt. 'Männerliebe', zo noemt hij het zelf. Dit alles is ingebed in het katholiek leven dat in die tijd volkomen vanzelfsprekend was.

Aanvankelijk wilde Jef Oostwegel gymnastiekleraar worden, maar uiteindelijk koos hij voor het beroep van tandarts. Na een eerste aanzet in zijn ouderlijk huis, verhuisde hij in 1958 naar een nieuwe praktijkruimte aan de Coriovallumstraat 26 in Heerlen.

Het dagboek biedt veel herkenbaars voor zowel degene die geïnteresseerd is in ontwikkelingspsychologische aspecten van de jonge mens als voor bewoners/bezoekers van Heerlen. Het is mooi geïllustreerd met tekeningen van Françoise Oostwegel en oude foto's van Heerlen. Ten zeerste aanbevolen. (KL)

Een herinnering voor de toekomst. Genealogie Palmen

Door Jeu Palmen (Kerkrade 2020), een uitgave in eigen beheer, stevig gelijmde paperback in A4 formaat, met vele illustraties in zwart-wit en kleur gedrukt op stevig papier, 294 blz., beperkte oplage van 100 ex, (na) te bestellen via e-mail: anny.palmen@kpnmail.nl.

"Het leven van Jeu Palmen (1944-2020) stond in het teken van een levenslange interesse in geschiedenis in het algemeen en het verleden van zijn familie in het bijzonder" zo is te lezen op de achterzijde van de stevige omslag van dit boek, zijnde het 'levenswerk' van Mathieu (Jeu) Palmen.

Zelf kon hij het niet meer afmaken en uitgeven. Zijn echtgenote Anny Palmen-Boels nam deze taak met hulp van May Quaedflieg, vriend en onderwijscollega van Jeu, over.

Jeu en May zaten samen op dezelfde kweekschool.

Het resultaat is een bijzonder genealogisch werk. De familie Palmen van Jeu, er zijn meerdere families Palmen, vindt zijn oorsprong in Straeten een gehucht in het kerspel Waldenrath (D). Tegenwoordig maakt Waldenrath deel uit van de gemeente Heinsberg (D). Het ligt oostelijk van Gangelt (D) en ten noorden van Geilenkirchen (D). Op 14 oktober 1641 trouwden Teiss Palmen von der Straeten en Maria Abrahams uit Heinsberg in de kerk van Waldenrath. Vanaf deze eerste generatie volgt een uitgebreide stamreeks Palmen die 12 generaties verder eindigt met Lieuwe Palmen (2008), kleinzoon van Jeu. De eerste vier generaties van zijn voorouders woonden in Waldenrath, daarna in Teveren, vervolgens in Süsterseel en Schinveld. Zijn grootvader Willem Palmen (1881-1960) was mijnwerker en 'brikkebekker', maar ook raadslid van de gemeente Schinveld (1919-1927). De vele kleurenfoto's van onder meer familieleden verlevendigen het geheel aanzienlijk.

Het bijzondere in deze publicatie zijn de vele zijpaden die de auteur bewandelt. Aan de orde komen onder andere naamdragers, de betekenis van namen, de kerker van kasteel Hoensbroek, verhandelingen over DNA, anekdotes, citaten, herinneringen, eigen gedachten, enz. Een hoofdstuk gaat over familieverhaaltjes ofwel 'Kleine Familiengeschichten' die deels geschreven zijn door familieleden en vrienden. Enkele stukjes zijn in de Duitse taal geschreven. Ook een afstammingslijn naar keizer Karel de Grote ontbreekt niet. Van zijn beknopte kwartierstaat vermeldt de auteur alleen de namen, geboortjaar en -plaats. Zo kon hij tien generaties opnemen en daarbij ruimte besparen.

Tussen de generaties door weeft hij voor elke eeuw een omvangrijk tijdsbeeld met tal van wetenswaardigheden. Dat vult hij aan door voor de periode 1500-2020 bij ieder jaar een bijzondere gebeurtenis te vermelden. Voor het jaar 1500 schrijft hij dat in Frankrijk voor het eerst melding werd gemaakt van lepels bij het eten. En over 1501 dat de zwarte slavernij in de Nieuwe Wereld begint. Dit alles zonder een bron te vermelden. Deze reeks eindigt met het jaar 2020: "Mathieu (Jeu) Palmen, de auteur van dit boek, overlijdt op 11 januari . . ." Het boek opent met op de titelpagina de tekst: "Familie is als takken aan een boom. We groeien allemaal in een andere richting, maar onze wortels blijven dezelfde". Niet wetenschappelijk maar wel een bijzonder genealogisch werk geschreven door een bijzonder mens. (FP)

Zusters van het arme Kind Jezus

Door: J. Hermans (Maastricht 2022). Geen ISBN (uitgave in eigen beheer). 610. pp. geïll. Prijs: € 59,95. Te bestellen bij: zr.marie-ange@planet.nl.

Het boek schetst allereerst in grote lijnen de oprichting en ontwikkeling van de Nederlandse provincie van de congregatie. In het tweede deel wordt de geschiedenis van de afzonderlijke vestigingen van de Nederlandse provincie verteld. In 1844 stichtte Clara Fey (1815-1894) in Aken de congregatie van de Zusters van het arme Kind Jezus. De congregatie hield zich vooral bezig met medische zorg voor en onderwijs aan arme en verwaarloosde kinderen. Als gevolg van de Kulturkampf in Pruisen moest de congregatie het land verlaten. In 1878 verhuisde het Generaalat van de congregatie naar Simpelveld, naar huize Loreto. In 1920 volgde

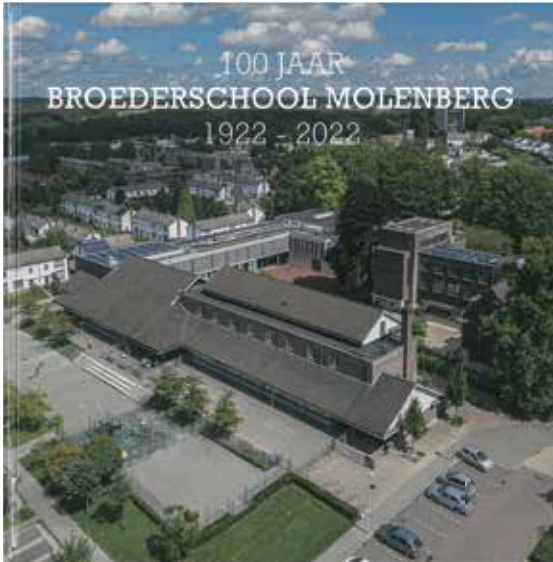
de oprichting van de zelfstandige provincie van de congregatie in Nederland.

De zusters waaierden uit over het hele land. In Limburg betrokken zij huizen in Maastricht (o.a. De Boschstraat, Caberg en later De Beyart), in Roermond (De Stenen Trappen en In 't Zand), in Cadier en Keer en (tijdens de oorlog) kasteel Hoensbroek. Vanaf 1932 deden zij ook missiewerk in Indonesië. Het boek besteedt vooral aandacht aan de lotgevallen van de vestigingen in Nederland, het apostolaat van de zusters en de spirituele krachtbron van hun werkzaamheden. Deze publicatie is een belangrijke aanvulling op de informatie over de werkzaamheden van religieuzen in Limburg. (KL)

100 Jaar Broederschool Molenberg 1922-2022

Broederschap – meesterschap – blijdschap

Uitgever: Stichting INNOVO Heerlen. Samenstelling, teksten en redactie: Mat Snijders. Eerste druk: juli 2022, 264 pp. ISBN/EAN: 978-90-9036069-0. Prijs: € 19,95. Te koop bij boekhandel Van der Velden Van Dam, Promenade 153 Heerlen.

Met dit boek heeft de Stichting INNOVO, de koepelorganisatie van ruim 40 scholen voor primair onderwijs in Zuid- en Midden-Limburg, groots uitgepakt. Op een meer bescheiden schaal gebeurde dat al in 1997 met het boekje '75 Jaar Broederschool', maar met '100 Jaar Broederschool', een boekwerk van maar liefst 30 bij 30 cm, wordt dat zeer ruim overtroffen. In dit boekwerk wordt op een zeer gevarieerde manier de geschiedenis van de Broederschool weergegeven vanaf het ontstaan van de school in 1922 tot het 100-jarig jubileum in 2022. De gevarieerde manier van geschiedschrijving komt hierin tot uiting dat onder andere verslag wordt gedaan van de stichting en de bouw van de Broederschool via ooggetuigenverslagen, de ervaringen en belevingen van leerlingen, leraren en de schoolleiding in de loop der jaren worden weergegeven. Er wordt informatie verstrekt over de wijk Molenberg en Heerlen en ook onderwijsmethodes en andere onderwijsgerelateerde zaken worden besproken. Hierbij is dit alles ook nog eens zeer rijk geïllustreerd met fotomateriaal. Hierdoor is het geen gewoon geschiedenisboek geworden dat de lezer van voor tot achter meeneemt in de geschiedenis van de Broederschool, maar

méér een bladerboek waarin iedereen datgene kan lezen wat hem of haar het meeste aanspreekt of interesseert. Het bladeren wordt makkelijk gemaakt door een legenda met gekleurde kaders die aangegeven welke onderwerpen in de desbetreffende kaders zijn terug te vinden.

De vraag die mij het meest heeft beziggehouden bij het doorbladeren en lezen van het boek is hoe het mogelijk was dat de Broederschool in de loop der jaren geleidelijk aan uitgroeide tot een streekschool die ook door veel kinderen uit de in de omgeving van Heerlen liggende dorpen werd bezocht. De kinderen kwamen namelijk van heinde en ver door weer en wind op de fiets, met een pak boterhammen in hun tas, naar de Broederschool. Dat gebeurde terwijl er in hun eigen dorp toch ook een lagere school was. Het meest waarschijnlijke antwoord op die vraag is dat de Broederschool bij veel ouders een bijzonder goede naam had.

Op die school werd volgens hen goed onderwijs gegeven en werden de kinderen daar goed voorbereid op het vervolgonderwijs zoals gymnasium, HBS en ULO. Of die aanname terecht was, is echter nooit wetenschappelijk onderzocht. Dat neemt niet weg dat van de Broederschool, zoals uit het boek blijkt, inderdaad heel wat leerlingen naar het gymnasium, de HBS of de ULO gingen. Maar misschien lag dat laatste toch vooral aan de leerlingen zelf die van heinde en ver kwamen. Waarschijnlijk hadden die leerlingen, omdat ze slim genoeg waren, die overstap naar het vervolgonderwijs óók kunnen maken vanuit hun eigen dorpschool. Bovendien namen veel van die ouders waarschijnlijk aan dat de broeders omdat ze niet gehuwd waren en dus geen gezin hadden, méér tijd aan het onderwijs en de leerlingen konden

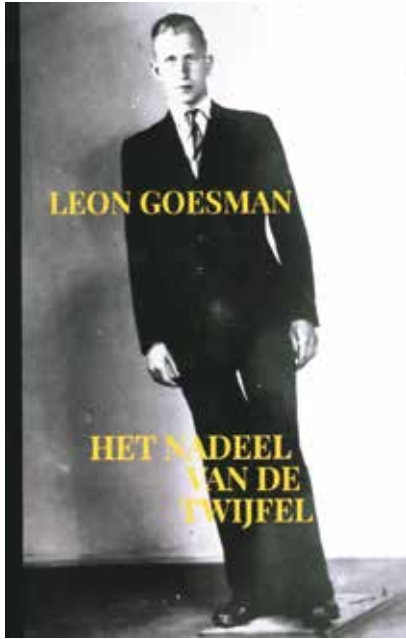
besteden. Of dat werkelijk zo was, weten we ook niet. Vast staat wel dat de broeders allerlei extra dingen met de leerlingen deden. Op woensdag en zaterdag na school konden leerlingen die dat wilden een uurtje Franse les krijgen. Ook gingen sommige broeders wel eens voetballen met hun leerlingen op het Bekkerveld in Heerlen. (FG)

Het nadeel van de twijfel

Door Leon Goesman, (z.p. 2021), uitgegeven in eigen beheer via Brave New Books, 344 pp., hardcover, 155 x 235 mm, ISBN 9789464484380. Prijs € 21,95.

Er zijn historische publicaties die lezen als een roman en er zijn romans die lezen als een historische publicatie. Van deze laatste categorie is de roman *Het nadeel van de twijfel* een goed voorbeeld. Voor deze publicatie, waarvan de auteur op voorhand uitdrukkelijk aangeeft dat het om een roman handelt, is 'gezogen uit een soms dikke en soms minder dikke duim' en daarnaast heeft hij ook gebruikgemaakt van gegevens uit archieven waaronder het CABR, historische en literaire bronnen. Goesman lijkt enerzijds zijn eigen fictieve, niet-wetenschappelijk versie van 'het geluk van Limburg' te schrijven, anderzijds legt hij verantwoording af door middel van een lijst aan geraadpleegd bronnenmateriaal. Dit materiaal is voor de belangstellende lezer beschikbaar via de website van de auteur (<https://leongoesman.wordpress.com>). Het boek is ook via deze website te bestellen.

Wat is 'Het nadeel van de twijfel' dan wel? Deze historiserende roman is de neerslag van de zoektocht van een zoon naar het verleden van zijn vader; een 'fout' verleden. Een verleden waarvan de zoon nadat hij

er weet van heeft gekregen, meer last lijkt te hebben dan de vader. De auteursnaam 'Leon Goesman' is overigens een pseudoniem dat de schrijver gebruikt om de rest van zijn familie te beschermen. Vader Arie Goesman wijst wanneer het onderwerp Tweede Wereldoorlog ter sprake komt gewoontegetroouwen en bijna reflexmatig op de uiterst beroerde omstandigheden tijdens diens tienerjaren. Steeds klinkt dezelfde zin: 'Jongen, jij weet niet wat diepe armoede is, wat echte crisis is!' Vader Arie groeide op in de jaren dertig in Rotterdam. Zijn ouders moesten als gevolg van de crisis het roer drastisch omgooien en maakten 'verkeerde keuzes' met gevolgen voor het hele gezin, Arie inclusief. Hiervoor moest zoon Leon oog en begrip hebben volgens pa. Verder houdt 'senior', zoals pa zichzelf noemt en zoals de auteur gedurende de hele roman aan zijn vader refereert, vast aan de bewering dat hij 'nooit joden kwaad gedaan heeft'. Hij vertelt zijn zoon via een misleidende advertentie met aantrekkelijke plaatjes geworven te zijn door de Duitsers. De zoon ontdekt bij zijn naspeuringen een krantenadvertentie die inderdaad niet de waar-

heid voorspiegelt: 'Toekomst voor sportieve jongelui, 17-25 jaar; opleiding ½ jaar in München', luidt de tekst. Arie Goesman komt terecht in een kazerne waar Nederlanders worden klaargestoomd voor de Germaanse SS.

De dan 18-jarige Arie gaat 'in opleiding' en blijft in SS-kringen hangen. Als hij terugkomt in Nederland komt hij via het beruchte opleidingskamp Schalkhaar bij de dan op Duitse leest geschoeide Amsterdamse politie terecht. Een van de taken van dit korps was het oppakken van joden binnen het kader van de 'Endlösung'. Arie verzwijgt zijn precieze rol tijdens de oorlog. Hij zou volgens eigen zeggen alleen bewakingstaken hebben uitgevoerd en hij was een tijd de persoonlijk lijfwacht van NSB-kopstuk Meinoud Rost van Tonningen en diens echtgenote. Na de oorlog zou hij, opnieuw volgens eigen zeggen, een oneerlijk proces hebben gehad.

Begin jaren vijftig ontmoet Arie in een lunchroom in de Stationstraat in Heerlen een Kerkradse schone die zijn vrouw en de moeder van auteur zou worden. Het jonge gezin vestigt zich aanvankelijk in Kerkrade in de buurt van de familie van moeder. Daar beleeft de auteur de gelukkigste tijd van zijn leven. De levendige beschrijving van het leven in de Akerstraat en de Gladiolenstraat in Kerkrade maakt het boek voor de lezer uit deze streek interessant. Arie verdient zijn levensonderhoud als demonstrateur van huishoudelijke artikelen in warenhuizen. Het gezin verhuist na enige tijd naar het Midden-Limburgse 'Rampzooi' (Stramproy) waar het leven voor de ik-figuur een stuk minder prettig is. Op de middelbare school in Weert en later op de universiteit in Nijmegen gaat zoon Leon zich steeds meer afvragen wat de rol van zijn vader in de oorlog echt geweest is.

Pas als senior op 93-jarige leeftijd overlijdt, kan de auteur aan zijn zoektocht beginnen. Deze zoektocht door de voorhanden zijnde literatuur en meer nog door de archieven leveren een steeds duidelijker beeld op van het verleden van senior. Hij blijkt als onderdeel van zijn veroordeling onder meer tewerkgesteld te zijn in de Zuid-Limburgse mijnen en ondergebracht in zogenaamde 'mijnkampen' in de buurt. Zijn detentie startte in Hoensbroek op het kamp bij het kasteel vanwaar hij terecht kwam in verschillende strafkampen. Na zijn vrijlating ging hij als 'vrije koempel' aan de slag en verbleef hij in gezellenhuizen, onder andere in het tehuis aan de Heisterberg te Hoensbroek. Ook in de beschrijving van deze periode zal menig oudere inwoner van de mijnstreek veel bekends tegenkomen.

De titel van de roman hint ondubbelzinnig naar de uitkomst van deze zoektocht.

Dit goed geschreven en absoluut lezenswaardige boek op het grensvlak van literatuur en geschiedenis biedt een inzicht in de gevolgen die de oorlog nog jaren later voor de nakomelingen van 'foute' landgenoten kan hebben. Deze roman is een aanrader voor eenieder met belangstelling voor de naoorlogse geschiedenis en met name de geschiedenis van de Oostelijke Mijnstreek. (AQ)

